4486
A3177/2

کیته‌رگه تیيش کبی‌ده، بولغان کبی‌ده طویلدی. آبیلر، بتون جماعتلری بله‌ن برنچی کون اوراقغه چغارغه طورلغان کبی‌ده سیزلدی. لکن قالطقولط آقصاقنك ایده‌ن بوینده یورووی حلیمگه اوزینك مدرسه‌ده ایکانلکینی، قیلوناچق زوراش حضور ایکانلکینی، باراچق اوزون یول قاینسار ایکانلکینی خاطرینه توشوردی. اول، یه‌مسز توش کوروب یاتقانده اویانوب کیتوب، شول یه‌مسزلکنك کون توگل توش گنه ایکانلکینه سویونگان کشی کبی، کولوب یبه‌ردی. ته‌ره‌زه‌دن موگغنه ایتدروب قاری طورغان قویاش‌نوری، آنی، «تیزره‌ك تیزره‌ك!» دیب چاقرغان کبی بولدی. اول آشغوب کیینلدی. بتون مدرسه آیاقغه قالقدی. همه‌سینك یوزنده، قیلنوشنده زور براش‌گه حاضرله‌نو کورنگان کبی بولدی. همه‌سی‌ده قیمتلی ساعتنی، شول بورچالی، طوزانلی مدرسه‌ده‌یوغالتماس اوچون آشقغان کبی بولدی. چای‌ده اچمه‌ینچه همه‌سی پارلاب پارلاب، واق تویه‌ك ئه‌یبرلر کوته‌روب، اورمانغه تابا یونه‌لدی. حلیم‌ده، بر ایبده‌شی بله‌ن، صاندقغه صیماغان چینایاقنی کوته‌روب کیتدی.

شهردن چغلدی. یه‌م یاشل پالاص توسلی توشه‌لگان اوله‌ن، اوزایوب باش چغارورغه حاضرله‌نه طورغان اوجم، بونلرنی قارشی آلدی. اول، آقرتن‌غنه باشینی اییوب اییوب، «خوش کیلدگز، خوش!» دیگان کبی بولدی. چه‌چه‌کلر، صغلوب ایبولوب، ماتور قزلر بییوگانده یاصی طورغان کبی ایتدروب قوبشیلانوب، طاغی ماتورلاندیلر. قزل، صاری، آق، آل کوبه‌له‌کلر اوچوب اوچوب، شول یاشل اوله‌نلر اوستنده قرق تورلی قیلنوب، شول ماتورلقنی طاغی ماتورلاندردیلر. بورونلرغه نچکه، نفیس ایس کردی. ئلله قایدن اوچوب کیتوب، برقوش صایرارغه طوتوندی. آنك آرتندن

KÜTÜPHANESİ

طاغی برسی ، طاغی برسی قوشلوب ، بتون شاکرد شول قوشلر کانسیرتی اچنده قالدی.

یراقده‌غنه کورنه طورغان اورمان‌ده بونلرغه باشینی سلکوب چاقروب: «تیز ره‌ك بولگز، تیز ره‌ك! شول ماتور کونده، شول آللی گللی چه‌چه‌کلر ایسنده تیز ره‌ك لذتله‌نگز! مینم طن شه‌وله‌م اچنده راحتله‌نگز، مینم قوشلرمنك صایراووینی ایشتوب شادلانگز!» دیگان کبی بولدی. شاکردلر شونی آڭلاغان کبی، برسندن برسی اوظوب، اورمانغه تابا آشغا باشلادیلر: قایسیلری، چیتك که‌وشنی صالوب طاشلاب، چغی کیبوب بتمه‌گان یاشل اوله‌ندن بارا باشلادیلر؛ قایسیلری جیله‌نلر، کازاکیلرنی صالوب طایاقغه ئلوب جیلکه‌گه کوته‌ردیلر. بر شاکرد، بالالر کبی سیکرنه، یوکرشه باشلادی. آنك آرتندن طاغی برسی کیتدی. ایکی‌اوچ شاکرد قوشورغه طوتوندی بر نیچه شاکرد: «ئه‌نه شول یلغه‌غه ئلك کم باروب یته!» دیب یوکرشورگه طوتوندی. باشقرد شاکردی، «آق ایدل بویندن» اوزون اوزون کویلرنی صوزوب جرلارغد طوتوندی.

مونه اورمان، زور آوزینی آچوب، بونلرنی برم برم یوتا باشلادی. قاین ایسی، ناراط ایسی طاغی بورونغه باروب کردی. شول ماتور ایسلر، مدرسه‌ده یل بویی جییلغان خلفه‌لرنك وقارلرینی اوچروب آلوب کیتکان کبی بولدی. خلفه‌لر بر برسی بله‌ن کولوشه، اویناشا، سیکرشه باشلادیلر. یاشلرنی‌ده مدرسه‌نك امیدسزلکندن ئه‌رچگان، پاکله‌گان کبی بولدی. همه‌سی قویان بالالری کبی، سیکرشورگه اتشورگه طوتوندیلر.

مونه زوریالان کورندی. ئلله کم: «طوقتا!» دیب قچقردی. اورمان‌ده: «او- و- وا!» دیب، صوزوب جواب بیردی. اوچ آطقه

تویه‌گان ئه‌ییرلر طوقتاتلدی. بیك تیز ئه‌ییرلر بوشاتلوب: قایسی ساماۋار قویـارغه، قایسی صو آلورغه، قایسی چـای اورونی حاضرله‌رگه طوتوندی. بتون زور یالان صیبق‌غنه توتون بله‌ن طولغان کبی بولدی. توتون آشاسندن کورنه طورغان شاکردلر، بیتلرینه نچکه پرده یابقان قزلر کبی کورندی. اون ـ اون بیش مینوت وقت اوتمه‌دی، بر نیچه ساماۋار قاینادی، بر نیچه بیرده درجه درجه بولوب چای اچـله باشلاندی. چای شول قدر ته‌ملی طیوادی، شاکردلر اچوب طویا آلمادیلر. آقصاق، ئلله فایدن، باروب، ئلله قایدن وقت طابوب، بو اوچ لاندیش [میله‌وشه] جییوب، بر کسه قارلیغان یافراغی جییوب کیلوب، قارلیغانلی چـای اچه باشلادی. سوز کیتدی. طاغی بر شاکرد جرلاب ییه‌ردی. بر خلفه شوکارقوشلدی. اورمان طاغی بونلرنی اوچه‌رله‌ب قویدی. قویاش‌ده یوغاریراق کوته‌رلوب، شول دنیانك تورلی توشندن، روسیه‌نك قرق پوچماغندن جییلغان شاکردلرنی، مدرسه‌ده کیبوب بتـکان خلفه‌لرنی صیپی، سویه کبی بولدی. اول، اوزینك همه کشیگه بر تورلی تیه طورغان جلیسی بله‌ن، همه کشینك کوکلنده شادلق، درد، امید اویاتاطورغان نوری بله‌ن، بونلرنك آراسنده‌غی شاکردلك، خلفه‌لك مناسبتینی سبروب توگوب، آنلرنی تیگزلی کبی بولدی. شوکارغه جواب کبی، برياش شاکرد صوزوب جرلاب ییه‌ردی. بتون خلفه‌لر: «شولای، شولای!» دیب، تگینی کویله‌ب قویدی. آقصاق یاشل طاووشی‌بله‌ن تگنگار قوشلوب، بتون شاکردنك اچینی قاتردی. آنده‌ده بونده چلتر چلتر قوبظ طاووشی ایشتلدی.

چای بتدی. شاکردلر اورماننك بتون طرفینه طارالدی. اورمان شاولاوغه، قوش قورت طاووشینه باشقه ـ تورلی یاقدن جرلاو کویلری

ایشنله باشلادی: بر طرفدن اوزون ایتدروب، باشقرد ، اوزینڭ آشقازارینی جرلارغه‌طوتوندی؛ بر طرفده ئلله نیندی‌میشه‌رشاکردی، برط برط ایتدروب قرط کیسوب بتره طورغان قصقه کویینی طاقماقلارغه کرشدی؛ بریاقده بر خلفه، بیك کیفله‌نوب کیفله‌نوب شیخ سعدی‌نڭ «گلستانندن» کویله‌رگه باشلادی؛ بر طرفده بر شاکرد یافراق، آغاچ قابغندن اوزی یاصاغان موسیقه قورالینی بزلداتورغه کرشدی؛ برسی چوق چوق ایتدروب صزغروب‌یبه‌روب بتون اورماننی یاڭغراتدی. اورمان، قوتلی اومارطه کبی گوژلی قاینی، گورلی باشلادی.

مونه ئلله قایدن: «قایتگز! پلاو حاضرله‌شورگه!» دیگان طاووش‌چقدی. اورمان‌اوزون‌ایتدروب، «او- و- وه!»دیب‌جواب بیردی. آندن‌ده بوندن‌ده قوللرینه چه‌چه‌کلر کوته‌رگان شاکردلر قایسی جرلاب، قایسی کویله‌ب، قایسی صزغروب، قایسی ایبده‌شی بله‌ن قولغه قول کرشوب یالانغه تابا صارقه باشلادی. یالان یاشارگه، قاینارغه طوتوندی: بر پیرده ایت طورالا، بر بیرده اوطون اویلوب اوط یاغلا، بر بیرده آغاچقه ئلوب صویغان صارق‌طونالا باشلادی. شول عادی اشلرگه، طبیعی، طاغی‌قوبظ، قورای طاووشی‌قوشلدی. شول ایرندرگچ اشنی‌موڭلی جرکویلری بیزی باشلادی. برقریده ایکی خلفه کوره‌شورگه طوتوندی. بتون شاکرد آنلرنڭ کوره‌شولرینه قاراب کم جیڭوینی دورت کوز بله‌ن کوتکانده. آقصاق طوروب:

— ئه‌ی، میڭا کم چغا؟ خاتونینی طول قالدراسی، آناسینی اوغلسز قالدراسی، پادشاهنی صالداتسز قالدراسی کیلگانگز چغگز! - دیب، اورطه‌غه میدانغه‌چغوب باصدی. بر نیچه شاکرد:

— يه، آقصاق شيطان، سين اشلەمەس اوچون گنه چقدڭ...

- ديەرگه اولـگورمەديلر، آقصاقنى آرتندن كيلوب طوتوب، بر شاكرد كوتەروب بەردى. آقصاق ييرگه ياتقان كوينچه:

- يوق‌يوق، حراملادى، ياكادن - ديب سيكروب طوروب طوتونسەدە، تگى شاكرد طاغى كوتەروب بەردى. بتون شاكرد قچقرشوب كوله باشلاغاچ، آقصاق‌دە آنلردن قالمادى. بر مالاى آغاچ باشينه منوب كيتوب، كوكوكنى قوتورتور اوچون «كوكوك!» ديب قچقرورغه طوتوندى. برسى بر نيچه شاكرد طابوب آلوب، باودن سيكرشه باشلادى. اول‌دە بولمادى، «طوب‌اوينارغه»، ديگان طاووش چقدى. ايكى خلفەنى آتامان ايتدروب شاكردلر پارلاب پارلاب كيلوب:

— السلام عليكم!

— وعليكم السلام!

— ماتكى ماتكى!

— جوابم دادكى؟

— سيگا، كوكگه منگان كوك آيغر كيرەكمى، صازغه باتقان صارى آيغرمى؟ يا ايسه:

— سيگا تيبوب تيمر اوچورغان كيرەكمى، باصوب صو چغارغان كيرەكمى؟ يا ايسه:

— آللى گوللى آل ياولق كيرەكمى، چوقلى گوللى كوك ياولقمى؟ يا ايسه:

— آلتون كيرەكمى، كموشمى؟ مناظرەچيلرى:

— ملا صادق‌مى، عبدالغفورمى؟

— آق ايدلمى، قارا ايدلمى؟ - كبى سوزلر بلەن كيلوب

آیرلوب بتدیلر. کیه‌و طوبی اوینارغه قرار بیرلدی. برنچی کیه‌و بولوب حلیم‌لر یاغینه بر خلفه کیلدی. برنچی طوب آطشو بله‌ن قاچوب بارغان کیه‌ونی حلیم موین توبینه اوطورتدی. بتون شاکرد قچقروب کولوب:

— آپاسینی بیرورگه تله‌می ایکان! — دیه‌رگه اولگوره آلمادی، قلطین چالطین، آقصاق، کیه‌و بولوب کیلدی. اویون قزدی. بخت باغاناسی ئلی بریاقغه، ئلی بریاقغه چغوب، به‌رلمه‌گان خلفه، شاکرد قالمادی. خلفه‌لر اوّلی کازاکی، شاکردلر چیتکنی صالوب طاشلادیلر؛ خلفه‌لر کامزولنی صالوب ارغتقانده، شاکردلر کولمه‌ك اشطان‌دن‌غنه قالدیلر. اش قزولانغاچ، خلفه‌لرده ره‌تله‌ب یوکرورگه آور طیولغاچ، یالان آیاق قالدیلر. قزا قزا وقت اونوتلدی؛ حال بتکانلکی خاطردن چقدی. یوغاری کوته‌رلوب شفقتسز قزدرا طورغان قویاشنڭ نیندی ییرده ایکانلکینی قارارغه وقت طابلمادی.

مونه ئلله‌قایدن یراقدن‌غنه اسکریپکه صزغان طاووش ایشتلدی. بتون شاکرد، رمضانده موٌذن آذان ئه‌یته باشلاغاننی کوتکان کبی، طڭلاوغه‌غنه ئه‌ورلدی. طاووش یاقنلاشدی. اول، اورماننڭ آقرتن‌غنه شاولاوی، قوشلر چقرداولری آراسنده طاغی‌موڭ، طاغی ماطورکبی طیولدی.

مونه ایکی شاکرد بله‌ن علی صوفی کیلوب چقدی. بتون شاکرد بریولی کبی: «صزدر، علی آبزی! عمرڭ اوزون بولسون!» دیب قچقردی. علی صزدرا باشلادی. یاڭادن صاماۋارلر قویلدی. یاڭادن بتون یالان ماتورایتدروب نچکه توتون بله‌ن قابلاندی. طاغی چای باشلاندی. اسکریپکه طاغی موڭغراق، طاغی‌ماتورراق ایتدروب جلارغه، صایرارغه باشلادی. آڭار شاکردلر قوشلوب،

آنك طاووشینی بیزه‌كه‌دی. كوی آرتندن كوی آلشنوب، جر آرتندن جر كیتدی. اچكان چیناياقلرنك صانی اونوتلدی. مدرسه‌نك بارلغی، شاكردلرنك قشقی طورمشلری، بوندن باشقه دنیانك بارلغی خاطردن چقدی. بتون شاكرد اوزینی اوجماحده كبی حس ایتدی.

مونه آربا بله‌ن بر شاكرد قایتوب:

— جماعت، حضرت ایرته‌گه كیل؛ شونك اوچون بایلرنی‌ده ایرته‌گه چاقردم - دیدی. بو خبر بیك شادلق بله‌ن قبول ایتلدی. علی آبزی، «آلای بولغاچ!» دیب، طاغی صوزوب یبه‌ردی.

مونه طاغی طنلاندی. طاغی سیكرو، یوكرشو اوینلری باشلاندی. طاغی طویغه كوچلدی. طاغی اسكریپكه بله‌ن تمام ایتلوب، پلاو آشارغه اوطورلدی. حلیمگه بوپلاو، تگی اۋلگی «كالپانیه» پلاوندن‌غنه توگل، كچكنه وقتنده ئه‌تیسی شهردن آلوب قایتقان صابلی قالاچدن‌ده، ئه‌نیسی مرفوعه‌لرنك طویندن آلوب قایتقان به‌لش توبندن‌ده، آبزیسینك طوینده كیه‌و یكتی بولوب بارغان بیرنده آشاغان چه‌كچه كدن‌ده ته‌ملی طیولدی.

بیك اوزاق آشالدی. آقصاق، آشی آشی آروب، طوروب كیته‌رلك بولماینچه، آغاچ توبینه یاطوب یوقلاب كیتدی. بوته‌ن شاكردلرده، بیك قدرلی بر نرسه كوته‌روب بارا طورغان، توگلودن صاقلانا طورغان كشی كبی، آقرن‌غنه آطلاب یوری باشلادیلر. حلیم‌ده، كوزگی كوننی اورلاب بورچاق آشاغان اورده‌ك كبی، آقرتن‌غنه باروب آغاچ توبینه یوصدی. بتون یالاندن بر یولی مشلاو طاووشی كوته‌رلدی. همه‌سی‌ده توشلرنده ماتور قزلر، چغر چغر ایتدروب قایناب طورا طورغان مایلی به‌لشلر كوروب، توشلرنده‌ده راحتلندیلر. اویل‌نورگه یاشلری ئلله قایچان یتكانلری،

توشلرنده اوزلرینی اویله‌نگان ایتدروب، بیك ماتور قز آلغان، بیك بای خاتونلی بولغان ایتدروب‌ده کوردیلر. قایسیلری آندن‌ده اوڟوب کیتدیلر. قایسیلری، اوزلرینك توشلرنده کوره طورغان منظره‌لری بله‌ن ایبده‌شلرینی طانشدرور اوچون کبی، آرا تیره سویله‌ب‌ده یبه‌ردیلر. علی آبزی‌غنه یوقلامادی. اول قایون توبنده بیك اوزاق، مرحمتسز چرکیلر بله‌ن صوغشا صوغشا آبدراب بتکاننك صوکنده، شاکردلرنك ماتور ایتدروب مشلداولرینی طکلاب طویغاننك صوکنده، اسکر یپکه‌نی‌صزوب یبه‌ردی. اسکر یپکه طاوشنده بیك کوب شاکردلرنك توشلری ایکنچیگه اوزگه‌ردی: قایسیلری اوزلرینی حضرت علی عسکرنده، ئلله نیندی آیولر، دیبو په‌ریلری بله‌ن صوغشورغه بارا کبی کوردی؛ قایسیلری اوزلرینی آول طوینده کوزوب، شونده جییلغان قزلرغه کوزینی مایلاندرا کبی طویدی؛ قایسیلری ئلله‌نیندی ماتور آطلرغه اوطروب یوری کبی کوردی.

برشاکردنك، «طورکز!» دیب قچقرووی، همه شاکردنك توشینی ایك ماتور یېرنده بولدردی. آقصاق طوروب اوطروب:

— شبادرا شیطان، ایك شه‌ب وقتنده اویاتدك! آزراق کوته‌رگه یارامی‌منی؟ قچتقان اچینه کرتوب اوزمزنك آولنك محفوظه‌نی یاتقروب‌غنه طورام، «طورکز!» دیگان بولا؛ ای، شیطان! ـ دیب قویدی. باشقه‌شاکردلرده، کوبسی‌شولای‌اوق آچق سویله‌مه‌سه‌لرده شادرادن راضی توگل کبی مغردادیلر.

مونه طاغی صاماۋارلر قویلدی، طاغی چای باشلاندی.

قویاش بایودی. آقرن‌غنه، اورماننی قارانغیلق قابلی باشلادی. جیل باصلوب بتون‌اورمان طندی. یراقده‌غی شفق بتمه‌سه‌ده‌زورراق

یلدزلر شاکردلرنڭ حضورینی قارار اوچون کبی، موڭغنه نورلرینی یبرگه تابا یبه‌رورگه طوتوندی. شاکردلر، ایشان آلدینه ختم‌گه اوطورغان کبی جیبلوب، علی آبزینی توگه‌ره‌کله‌ب آلدیلر. اسکرپیکه باشلاندی، جر قوشلدی. جر آرتندن جر قوشلوب قصقه تون اوتکانلکی بلنمی‌ده قالدی. اسکرپیکه‌گه قارشی موڭلانوب جواب بیره طورغان صاندوغاچ طاووشی آستنده ایرنوب گنه، صوڭغه قالووینه اویالوب‌غنه، کشی کوزینه کورنورگه قزارغان کبی گنه، قویاش کوته‌رلدی. اورمان، اوله‌نلر، یالانلر، چه‌چه‌کلر، طاغی جانلاندی. طاغی طورمش باشلاندی. شاکردلر، آروب طوڭوب، قایسی آنده قایسی بونده یوقلارغه یاتدی. اوزاقلامادی ــ مانور قوشلرنڭ طاووشینه شاکردلر تورلی توشده مشلاب جواب بیره باشلادی.

XIV

ایرته طورغاچ بتون شاکردنڭ فکری حضرتنی قارشی آلوغه کیتدی. ایڭ اوّل بیك یراق ایتدروب، ئه‌ره‌مه‌لك آراسینه، «علی حضرتنی» اسکرپیکه‌سی بله‌ن ایلتوب یاشرلدی. آنڭ یانینه، معلوم کشیلرگه باشقه، هیچ کمگه بارماسقه امر بیرلدی. «علی حضرت»نڭ اوزینه‌ده طاووش طنیینی چغارماینچه، اسکرپیکه‌سینی سلکوتمه‌ینچه، قوزغالتماینچه اوطورورغه قوشلدی.

آوچی‌دن قورقوب صوتوبنده قامش تشله‌ب یاتورغه مجبور بولغان اوردك کبی تیك طورو، اسکرپیکه‌سی بار وقتنده اوینامانی ایکانینی بلمه‌گان صوقرعلی‌گه بیك آورطویولدی. چرکیلر، اوزون بورونلرنڭ شفقتسز تشله‌ولرینه راضی بولسه‌ده، کیگه‌ونڭ هوالانوب بز- ز- ز ایتدروب، «بورنگنی تشله‌ب اوزه‌م» دیگان کبی غیرتلی

طاووش بلەن یانندە ئەیلەنو وینەچەی آلسەدە، اوینامایئچەطوروغە، چدارغە بیك کوچ بولدی. حضرتنك غیرتینی، آچووینی، بونك اسکریپکە اویناووینی یاراتماوینی بلمەسە ایدی، یا ایسە حضرتنك زور آرطش طایاغی بلەن اوزینی قیناب قالوبغنە، اسکریپکەسینی اوزوب اوزوب ارغتووینە اوشانماسە ایدی، شبهەسز اوینارغە طوتوناچق ایدی. لکن، اوینارغە قرار بیرگاچ، اوچ یل بوندن ئلگیگی واقعە آنك آلدینە کیلوب، مدرسەدە «کالپانیە»دە حضرت کروب، بونی قامچی بلەن قیناب اسکریپکەسینی پران صازاران کیترووی آنی طیاِ، اول، ئللەنیندی یرتقچدن یاشورگان کبی، اسکریپکەسینی یاشرورگە طوتونا ایدی.

اول شولای ایتوب طورغاندە، یالاندە پلاو پشرلە، صالما حاضرلەنە، آش چای اورونلری حاضرلەنلە، حضرت وبایلرنك کیلولرینە صاماڨارلر اولگورتلەایدی. شاکردلر کازا کیلرنی حضرت یاراتقانچە ایتوب کیەلر، چالبارلری سنتدن اوزون بولسە بالاغینی بوگەلر، کەپوشلری شریعتچە بولماسە بورکلر کیەلر، بورکلر کچکنە بولسە قشقی بورکلرگە آلماشدرالر ایدی. حاصلی، حاضرلەنەلر، حضرتنی پارادنی فورمالرندە قارشی آلورغە وحضرتنی راضی ایتدروب یبەرورگە طرشالر ایدی.

مونە «کیلەلر!» دیگان طاووش ایشتلدی. حضرت، آنك آرتندن دورت بیش آطدە بایلر کیلدی. بتون شاکرد آیاق اورە طوروب، باشینی بوگوب، قوناقلرنی قارشی آلدی. بایلرنك آلوب کیلگان بولەکلرینی آربالردن بوشاتلوب،قوناقلرغە چای بیرلدی. چای یانندە زور خلفەلردن: ملا شاکر آبزی، ملا علیم آبزی، ملا مبارکجان آبزی قوناقلرنی صیلادیلر. چایدن صوڭ حضرت بلەن

قارت بایلر یورورگه کیتدی. اوزاتا کیتکان شاکردلرگه حضرتنی علی صوفر یانینه ایلتلمه‌وی، آنك قایده‌لغی بیك نق قلاقلر ینه طوغلدی. یاشره‌ك بایلر بونده قالوب:

— سزنك صوفرکز قایا صوك؟ نیك بزنی کیچه چاقرمادکز؟ ئلك اول، حضرت آلدنده التحیات‌گه اوطورغان کبی طوروبیك زورصی دیب بلدکزمی؟ یوق، یارامی، شاکردلر، یارامی. بزنی اوز ایته‌رگه کیره‌ك؛ بز اوزمزکو بدنمی ئلی مدرسه‌دن چقغان. مونه ملاعبدالله‌لر بزنك شریك بیت!- دیب شلته‌لب دقویدیلر. شاکردلر تورلیسی تورلیچه بورغالاب، قایسی‌سی- «خاطردن چقدی»، قایسی‌سی- «شیکله‌ندك»، قایسی‌سی- «صوفر یوق بیت» دیب آلداشدیلر.

اش قزولاندی: پلاوطومالاندی، صالما قامری حاضرله‌ندی، صاماڤارلر طاغی قاینادی. مونه بر شاکرد کیلوب:

— بتدك، بتدك! تگیلر، آغاچ آوزلر، حضرتنی علی آبزی اوستینه آلوب کیتدیلر!- دیدی. بتون شاکرد قاتوب قالدی. همه‌سی اورمان طرفندن ایشتلچك طاووشنی کوته باشلادی. همه‌سی، «مونه حاضر، حضرت، علی‌نی قینارغه طوتونا؛ مونه حاضر: حضرت، اسکریپکه‌نی، ئه‌نه تگی، کیچه نیندی ماتور کویلر اویناغان اسکریپکه‌نی واتوب طاشلی؛ مونه حاضر، حضرت اوپکه‌لب آشامی اچمی قایتوب کیتوب، بوکون حضوردن کرورگه قوشا؛ مونه بایلر، بورونلرینی صالندروب، صالقون یوزبیره‌لر...» دیب، شول یه‌مسز اویلارنی اویلارغه طوتوندی. آقصاق، آتاسی، آناسی، باباسی بلن ئلك کمنی سوگه باشلادی. بر خلفه‌نی، بر تگی یاش باینی تورته‌تورته:

— زنهار بار، بوروب آلوب کیت!- دیب، قزولاب یبه‌ردیلر.

بر شاکرد، اوفلداب، تگی منظره‌نی قارار اوچون آغاچلر آراسندن چابارغه طوتوندی.

مونه حضرتلر یاقنلاشقاندن یاقنلاشدی. آرتدن کیله طورغان شاکرد، آب آچق ایتدروب، علی‌نڭ، اسکریپکه‌سینی قوچاقلاغان کوینچه، چرکیلر بله‌ن صوغشقانینی کوره باشلادی. خلفه‌لر، حضرتلر، بایلر همان یاقنلاشدی. شول وقتده براوزون بوروں بیك قاتی صوقرنڭ قولینی تشله‌دی. صوقر، قورقنوب کیتوب، قولینی طارتوب آلدی؛ اسکریپکه یبرگه توشوب، چلتر-ر-ر ایتدروب، موڭغنه طاووش چغاردی. زورکوزی بله‌ن حضرت، علی‌نی‌سوزه باشلادی. آنڭ بیتی قزاردی، کوزی آلاردی. یانندەغی صوفی قارت بایغه قاراب، آنڭ برنی سیزمه‌گانینی بلگاچ، الگه‌ریگی سوزنده دوام ایتوب، برنی بولماغان کبی اوتوب کیتدی. اوزاتوچی خلفه‌لر، اوزلرینڭ اوکماغانلقلری حقنده نی قدر زور جنایت قیلغانلقلرینی سیزوب، بتون شاکردلرگه نی قدر بلا یاصاغانلرینی حس ایتوب، قزاردیلر، بورتندیلر. حضرت، همان بلمه‌گانگه صالنوب، شاکردلرنڭ قزارغانینی کوروب، آنلر بله‌ن کولوب سویلی باشلادی. آرتدن کیله طورغان شاکرد، علی‌نی یته‌کله‌ب، طاغی باشقه یبرگه اوطورتوب، یاشن کبی یالان‌غه‌قایتوب، بتون کورگانینی سویله‌دی شاکردلر آراسنده حضرتنڭ نی قیلووی حقنده بحث کیتسه‌ده، کوبسی حضورنڭ بوزولماووینه قراربیردی. لکن تگی خلفه‌لرنی همه‌سی جهنم‌گه یبه‌ره باشلادیلر.

مونه حضرتلر قایتدی. حضرت باشقه وقتده‌غی‌دن‌ده کیفلی کبی کورندی. اول، آزراق کوچله‌نوبره‌ك ده، کیفلی‌ره‌ك کورنورگه طرشقان کبی بولدی. پلاونی‌ده بیك ماقتاب آشادی. اوزلرینڭ

نیندی پلاو پشرولری حقنده، شاکردلرنڭ نیچك بەرەنگی اورلاولری حقنده قصەلر سویلەدی. بایلرده بلگانلکلرینی بلدرمەدیلر. بتون شاکرد بیك یاخشی کیف بلەن آشادی. آشدن صوڭ چای‌اچلوب، حضرتگه کیتەرگه وقت یتکاچ، بتون شاکرد، «حضرت نیندی امر بیرەایندی!» دیب، قالتراغەطوتوندی. حضرت، آطقه اوطرور آلدنده،

— یاخشی، بیك هیبت، کیفلەنگز! ادب، شریعت دائرەسندن چقماگز! جمعەغه قایتوب یتگز! - دیدی. بو سوزنی ایشتکاچ، بتون شاکرد صولو آلوب کیتدی. بو سوزلر حضرتنڭ بلمەگانگه صالشورولینی اوینایەچغینی، علی اوچون بر کمنگ‌ده قاچی آلمایەچغینی بلدردی.

حضرتلر کیتدی. بتون شاکرد، خلفەلرنی بر آز سوکگاننڭ صوڭنده، دو-و-کیلوب اوینارغه طوتوندی. علی طاغی میدانغه چقدی. طاغی اسکریپکه باشلاندی.

کیچ بولدی. طاغی کیچ اوّلگی کبی اوتدی. طاغی اوچنچی کون کردی. اول‌ده اوتدی، جمعه یتدی. شاکردلر، شهر آلوب قایتا طورغان عسکر کبی، کیفلەنوب قایتوب کیتدیلر.

طاغی برەر آطنه وقت اوتمەدی، حلیم‌نڭ آبزیسی، خلفەگه بر یومارلام مای، بر چیلەك قاطق، برنیچه آچی کومەچ کیتروب، حلیم‌نی آلوب کیتدی. حلیم اوچون طاغی آول جایی باشلاندی.

XV

«کافیەخوان» حلیمگه کوزکونی اوروندبیرلدی. اول حاضر، مدرسەنڭ چن کشیسی، طولو حقلی گراژدانی بولدی. ایبەشلرنڭ گنه توگل، زوراق شاکردلرنڭ، حتی خلفەلرنڭ‌ده حلیمگه کوز قاراشی

اوزگه‌ردی. مدرسه‌گه کیلوب، اوچ دورت یل اوفوغان بولوب، آولدن مدرسه‌گه ایکمه‌ك یواچا طاشوب آشاب یاتوچی، مدرسه تلی بله‌ن ئه‌یتسه‌ك، «ایکمه‌ك چرتکچ» گنه توگل‌لکی بلندی. اول بتون خلق آلدنده شاکرد بولدی. حضرت آلدنده شاکردلکینی اثبات ایته‌ر اوچون، هر شاکرد ئه‌یتکانده بر تورلی جیره‌نوبره‌ك ئه‌یته طورغان، «صرف خوانلر» آراسندن چغار اوچون حضرتگه درس‌گه اوطرورغه‌ده وقت یتدی. اول شول کوننی، ئلله نیندی، عمرنده کورمه‌گان به‌یره‌م ایتدروب، آولده‌غی بالا وقتنده‌غی صابان‌طویندن‌ده‌زور ایتوب، کورشی‌چواش آولنه بولا طورغان نیقولا یارمارکه‌سندن‌ده شه‌ب ایتوب کوتدی.

کون یتدی. اول، آق کولمه‌ك اشطان کییوب، آولده تکدروب کیلگان کامزولنی کییوب، بو یل‌غنه آلغان اوری یاکا چیتکنی کییوب، درس کوته باشلادی. کون اوزاق اوتدی. ساعت طوقتاغان کبی بولدی. حضرت، آوروب کیتوب، درس‌گه کرمی قالا کبی‌طویلدی. حلیم‌نك یوره‌کی بلطبلط ایتوب تیبودن بوشامادی، کوزی قابقادن آلنمادی.

مونه حضرت کورندی. حلیم بیزگه‌کده‌گی کبی قالترارغه، قالتراغانینی یاشرور اوچون کوله‌رگه طوتوندی.

«اس - اس!» دیگان طاووش بتون مدرسه‌نی طوتدی. حلیم، یازمه «کافیه»نی کوته‌روب، شریکلری بله‌ن درس اوینه چقدی. حضرت اوطوردی. شاکردلرده، دوغالاب، درجه‌سی درجه‌سینه کوره یراق‌غنه تزلدی. حلیم، شریکلری بله‌ن، دوغانك ایك اورطه‌سینه، مدرسه‌چه ئه‌یتسه‌ك، ایك توبه‌ن یرینه اوطوردی. بیك زور براش کوتکان کبی، بتون‌مدرسه طن‌غه قالدی. حضرت،

زوریاولغینی آلوب، بوروثلرینی سیروب، طاوایتدروب اویلوب قویغان مندەرگه بر آز آووب، بیك هوالی طاووش بلەن گنه:

— اوقوڭز! - دیدی. بو طاووش حلیم‌نڭ بتون سڭگرلرینی جه‌یه کبی طارتدی. آنڭ تەنی قالتری، تشلری شاقلدی باشلادی. اول، بیك کوچلەنوب قوة جییوب:

— الکلمة... - دیب قچقردی. ایڭ قورقنچلی، ایڭ زور آدومنی آطلاغاچ، اول، اوستندن زوریوك طاشلاغان کبی بولوب یکڵەیوب قالدی. حضرتنڭ شابلون بوینچه بیره‌چك: «الکلمة - کلمه‌می، توگلمی؟» سؤالینه جوابنی‌ده ازلەب قویدی. حضرت ایرنوب گنه، زورجوان طاووش بلەن، مورجا آشا سویلی طورغان کبی ایتدروب سؤالینی ئه‌یتوب بترور بترمەس اوك، اویرەنوب قویغان نیکالایفسکی صالدات کبی:

— کلمه توگل، کلمه بولورغه مفرد بولورغه کیرەك، بو مرکب - دیدی. حضرت بیك وقار بلەن گنه:

— نی‌دن مرکب؟ - دیەرگه اولگوره آلمادی، حلیم:

— حرف تعریف بلەن «کلمه» لفظندن- دیدی. آنڭ آرتندن «الف‌لام‌تعریف» حقنده حضرتنڭ سؤاللرینه‌ده شول قدر آچق، شەب جواب بیردی. اول، جواب بیره بیره، سبقنڭ تەمینه‌کروب کیتوب، اوزینی اونوتدی. دورت بیش سؤالگه جواب بیرگاچ، حضرت:

— بارك الله، بارك الله، شولای! - دیدی. حلیم، اوزوش آطی کبی کوتەرلوب کیتوب، «ئەی طاغی صوراسه ایدی، صوراسه ایدی!» دیه باشلادی. طاغی بر نیچه سؤالدن صوڭ، حضرت، خلفەلر طرفینه بورولوب:

— بو کم بالاسی؟ - دیدی. حلیم‌نڭ خلفەسی:

— حضرت ، بو- فلان آولنك، فلان كشی اوغلی ، میندن اوقی - دیدی. حضرت:

— یاری، الله تعالی علم نافع بیرسون! - دیب قول کوته‌ردی. بتون شاکرد قول کوته‌ردی.

دعابتدی. حلیم نیشله‌رگه بلمی آبدراب قالدی. یاننده‌غی بر شاکرد تزینه تورتوب، «بار ایندی!» دیگاچ، حلیم طوروب چقدی. اول، اوزینك اوز بولمه‌لرینه چقغانینی سیزمی‌ده قالدی. آنك بتون روحینی ئلله نیندی زور بر شادلق طوتوردی. اول، تیریسینه صیا آلماسلق کبی بولدی. هیچ قای‌توشندن باشلاب اویلی باشلاسه‌ده، اول اوزینی آکلی آلمادی. حلیم، آول موڑیگی‌نك‌اوغلی‌حلیم، حضرت آلدنده «کافیه»دن‌درس‌گه توشسون ایمش! بو نیندی زور اش، بو نیندی شادلق! حلیم، آغالری، آتالری کبی موڑیك بولوب صوقا صوقالاب‌طورو چیلردن آیرلوب، شاکردلك‌درجه‌سینی آلسون‌ایمش! بوکارغه‌کم‌شادلانماس؟ اول، اویلارنك‌قایاتابا کیتکانینی ده‌سیزمه‌ینچه، اوزینك حاضر باشقه حلیم ایکانلکینی، الگه‌ریگی حلیم‌گنه توگل، مونه شول، حضرت‌گه درس‌گه اوطرو سعادتینه ایرشه‌گان، ئلله نی قدر «صرف خوانلر»دن‌غنه‌توگل: ئه‌تیسی، ئه‌نیسی، بتون‌آول موڑیکلرندن زور، اوستون، بتونلەی باشقه ایکانلکینی‌حس‌ایتدی. بردن آنك باشی اوسوب کیتکان کبی بولدی. بردن اول، اویلاماغانده ئلله نیندی آللی گوللی چه‌چه‌کلر بله‌ن بیزه‌کله‌نگان ماتور ، پخته سرایلرنك اچینه کرگان، شونده‌غی ماتور قزلرنك قوینینه توشکان کبی بولدی. آنك کوز آلدینه، زور حضرتنك، منده‌رلردن یاصاغان طاو باشندن طوروب، قول کوته‌روب، «الله علم نافع بیرسون!» دیووی کیلوب باصدی. آنك آوزی یلمایدی،

کوزی کولدی. اول، سرای خانندن یارلیك آلوب قایتا طورغان روس کنه‌زی کبی، اوزینك قایا باصقانینی، قایا طورغانینی اونوتدی. ماتور اویلار آنی بیله‌دی. اویغه کیته کیته، اول اوزینك کیله‌چکنده سیاحت یاصارغه باشلادی: «ایساغوجی‌خوان» بولوب مناظره‌قیلشووی؛ «سلم‌خوان» بولوب چیت مدرسه‌لرگه مناظره‌غه یورووی؛ «عقائدخوان» بولوب، نورالله آبزی کبی، جماعت سه کیسنده عقائد متنینی بیکله‌ب یورووی؛ «توضیح خوان» بولوب شاکردلر اوقوتا باشلاوی؛ «ملاجلال‌خوان» بولوب پیش قدم بولووی؛ آندن صوڭ شاکردلر اوقوتوب مدرسه‌ده یاتووی؛ ملا بولوب چغوب محراب ایه‌سی بولووی؛ ماتور قز آلوب، ترانتاس آلوب قوناقغه یورووی - همه‌سی ایڭ واقلرینه قدر کوڭلدن کیچدی؛ همه‌سی ئللەنی قدر لذة، ئلله نی قدر تەم بیردی. اول، صوغشدن جیڭوب قایتقان صالدات کبی، مدرسه بوینده مارشاۋ ایت ایته ایته، حضرت چقغانینی سیزمی‌ده قالدی. چقغان شاکردلر بارده حلیمنی قوتلادیلر. خلفه‌ده:

— رحمت، بلدڭ - دیدی. باشقه بر خلفه‌ده:

— شولای، مونه حاضر چن شاکرد بولدڭ - دیدی. اول‌ده بولمادی، برسی چغوب:

— یوارغه کیره‌ك. یه ایندی، قایچانغه صیلیسڭ؟ «کافیه‌خوان» بولو بیك کچکنه اش توگل؛ اول، بیت، آولغه استارستا بولو توگل! استارستاده، بیت، صرا قویوب صیلی - دیدی. آقصاق:

— موژیك‌مالایندن شاکرد بولدڭ، صیلا! - دیب، گرداۋای چه‌راق ایتدروب قچقروب سویله‌رگه طوتوندی. بر «چایداش» کیلوب:

— چن‌ده، حلیم، سیگا صیلارغه کیره‌ك ایندی - دیدی. حلیم‌نڭ شریکی‌ده کیلوب؛

— یه، شریك، نیشلیمز؟ خلفه‌لرنی صیلارغه کیره‌ك . . . ـ دیب سویلی باشلادی. حلیم، چنده صیلارغه کیره‌ك ایکانلکنی بلگاچ، آبدراب کیتوب، مینم حاضر فلان نرسه فلان نرسه‌گنه بار دیب، ئه‌یبرلری حقنده حساب بیردی. کیگاش اوگاش ایتلوب، حلیم اویگه: «حضرتگه درسگه اوطوردم. خلفه‌لرنی، چاپداشلرنی، سبق اویره‌توچیلرنی آشقه آلورغه کیره‌ك. بال، مای، قاز، آقچه یبه‌رگز. . .» دیب یازدی. ئه‌تیسی، حضرتگه اوطرونك نرسه ایکانلکینی بلمه‌سه‌ده، «اوغلم زور درجه‌گه یتکان ایندی» دیب بلوب: بال، مای، قاز، یواچا، قوش تلی، چه‌کچه‌ك تویه‌ب کیلوب یتدی. حلیم‌نك صوراغان ـ دوگی، یمش، قوی مایی کبی پلاوغه دیگان نرسه‌لرینی‌ده آلوب بیردی. شونلرنی کیتورگاچ، ئه‌تیسی، ئلله نی ئه‌یته‌سی کبی، باشینی قاشوب طورا باشلادی. حلیم:

— ئه‌تی، ئلله بره‌ر یوموش بارمی؟ ـ دیب صوراغاچ:

— ئلله، اوغلم، اوزم‌ده شونده خلفه‌لرنی صیلاشیمه‌ی، دیم‌ـ دیب، کچکنه ایتدروب، اوزینك‌ده شول زور مجلس‌ده، اوغلینك زور درجه‌گه کوچو مجلسنده بولاسی کیلگانینی آڭلاتدی. حلیم اویلاب‌ده طورمایینچه:

— یوق، ئه‌تی، یارامی، مدرسه‌ده آندی عادت یوق ـ دیگاچ، ئه‌تیسی باشینی بوگوب:

— شولایدر شول ایندی، اوغلم زورای‌دی ایندی، یاری ایندی، آنك‌درجه‌سی کوته‌رلوگه ضرر بیرمیم ـ دیب اویلاب کیتدی. حلیم اچندن ئه‌تیسینك شونده مجلسده بولورغه تله‌وندن کولوب، «نی بولسه‌ده شول موژیك» دیب، اوزینك موژیکلکدن چغووینه ئلله نی قدر شکرلر ایتدی. ایبده‌ش شریکاری، حلیم‌نك ئه‌تیسینك

سوزندن بیك کولدیلر؛ آنك، حلیم نك حاضر آنلردن ئلله نی قدر
یوغاری طورغان ایکانینی آڭلاماولرینه بر آز ایسلری ده کیتدی.
کچی آطنه کون یتدی. حلیم، شریکلری بلەن مدرسەنك
زورراقلرینه مجلس بیردی. پلاو پشورلدی، صالما پشورلدی،
صووق قازایتی طورالدی؛ چای یانینه یومارلام یومارلام مایلر،
صاووت صاووت باللر قویلدی. مجلسده حلیم نك حسی طاغی کوتەرلدی.
اول، مجلس وقتنده صیلادیغنه توگل، خلفەلر، «چایداشلر» بلەن
سوزگەده کرشدی؛ آنلرنی، ئەتیسینك دەبولورغەتلەووی بلەن کولدردی.
طورمش طاغی عادی یولینه کروب کیتدی. حلیم، «کافیه» دن،
حضرتدن «الکلمة» دن درس گه توشسەده، خلفەدن ئلله قایچان
«مرفوعات» گه یتکانگه، «شرح ملا» غەده توشدی. الگەریگی
اشلرگه باشقه، آطنەغه بر مرتبه حضرت گه درس گه اوطرو حاضر
حلیم نك پراگراماسینه کردی. «کافیه خوان» لق حلیم نك بتون اشینه
تأثیر ایتکان کبی، کوزگه کورنه طورغان فائدەسزده قالمادی: قش
باشندوق، ئلل نیندی بر باینك طوینه چاقرلغاندە، حلیم، «کافیه خوان»
بولوب مجلس گه ئلکدی؛ آندن ئلك کیلگان، آندن بویغه زور،
اوزی ملابالاسی - کورشی آولنك شیخ الله، همان ئلی «انموذج» دن
اوته آلماغانغه، قزغوب قالدی.
طورمش اوز یولینه توشدی. قش اورتاسنده بر ایکی «کالپانیه»
بولدی، بر نیچه شاکرد اویلەنوب کیلوب چەکچەك آشاتدی. لکن
شول آراده حلیم کورمەگان بر یاڭا اش میدانغه کیلدی. بر
کوننی ایرته بلەن، مدرسەنك آیاقلی گازیتەسی آقصاق، کروب:
«قاینسار آول موژیکلری ملا آلورغه کیلگانلر» دیگان خبر طاراتدی.
آنك اول خبرینه خلق اشانماسقەتلەسەده، نمازدن برده قالمی طورغان،

سبق اوقوب بولدرأ آلماغاچ، نماز اوقوب کشی کوزینه کورنورگه طرشا طورغان بر شاکرد:

— درست، درست. حضرت بلەن اوچ موڑیك، ایرته نمازدن صوڭ سویلەشوب قالدیلر- دیدی. بو خبر خلفەلر آراسنده بیك زور تأثیر ایتدی. هەمەسی دەاچلرندن: «مینی یاراتسالر یارار ایدی، مینی گنه آلسالر یارار ایدی!» دیب اویلارغه وملا بولوب طوروـ لرینی توشنورگه، خیاللر قورورغه طوتوندی. آقصاق، آنڭ بلەن‌ده قالمادی، ئلله قایدن طابوب:

— آنلرنڭ ملالری فالج بلەن یاتا ایکان؛ بردن برگنه قزی بار ایکان. یورت ییر بیك هیبت، آط، ترانتاس بار، دی- دیب کروب، «آگینت تیلیگراممامسینی» طاراتدی. بو خبر طاغی، اوطقه توشکان مای کبی، فرضلرنی کیگایتدی؛ بیزەدی. شاکردلر، کوزنی یوموب، ماتوریاش قزلرنی اویلی، آنڭ یورتینی کوز آلدینه کیترە، آنڭ جیبکان آطینی کورگان کبی بولا باشلادی. بر پوچماقده قزنڭ قارا کوزلیەی، کوك کوزلیمی‌لکی حقنده حتی قچقرش‌ده کیتدی. اول بولمادی، آقصاق طاغی ئلله قایدن خبر جیبوب کروب: «آولده بیك شەب بایلری بار ایکان، آنڭ‌ده قزی بار ایکان، اول‌دەملاغه بیرورگەتلی ایکان» دیگان خبرنی چغاردی. شاکردلر طاغی اول قز حقندەاویلارغه، کورمەگان بولسەلر دەایکی قزنی برگه تیگلەشدرورگه، اوزشدرورغه باشلادیلر. قایسیلری بر یولی ایکیسینی‌ده آلو اوینی‌ده قوردیلر. شول آراده بولمادی، حضرتنڭ خدمتچیسی کروب: «ملا مبارکجان قایا؟» دیب، زور برخلفەنی چاقروب:

— تگی قاینسار آول موڑیکلری حضرتدن سینی صوراغانلر. لکن حضرت، سینی، «محلەگز فقیر، اول مدرسەمزگه کیرەك»

دیب، رضالق کورسه‌تمه‌ینچه، ملا علی اکبرگه اشاره قیلغان. موژیکلر آلای‌ده ایکیگزنی‌ده کیلوب کوروگه بولغانلر. حضرت: «یاخشی‌غنه قبول ایتسونلر» دیدی ـ دیب، حضرت امرینی سویله‌ب بترگاننك صوڭنده، تگی محله حقنده سویله‌رگه طوتوندی. بتون مدرسه جییلدی. آقصاق، صوراغه قویلغان توره کبی، تگی ملانك اوزینی، خاتونینی قزینی، یورتینی ییرینی، مال طوارینی همه‌سینی صوراب بتورگاننك صوڭنده، باشقه اویلرگه چقوب، خبرلرنی بیزه‌کله‌بره‌ك، صوز و براق، اوزایتوبراق سویله‌دی.

موژیکلرنی کوتو باشلاندی.

XVI

مدرسه‌ده شاکردلر ایکی تورلیگه بولینه: برسی ـ مدرسه‌گه کیلوب کرودن آلوب، چقغانچه‌غه قدر شول قویلغان پراگرامنی تمام اوقوب چقاده پیش قدم بولوب درس ئه‌یته. ایکنچیسی ـ باشدن برگه باشلاسه‌ده «انموذج»ده بیك آقصاب، «کافیه»ده بیك صوغلوب، آروب بتکاچ، «شرح ملا»نی اوتوب، «ایساغوجی»گه کیتمه‌ینچه «مختصر»غه توشه، یعنی منطقنی اوقومایچه، نحو، فقه، اصول فقه بله‌ن اشنی بترمه‌کچی بولا. لکن اول بر وقتده‌ده آلای بولوب چقمی. «مختصر»غه توشکان کشی هیچ بر وقت سبق اوقومی؛ اول بیك اوزاقغه قدر «مختصر»دن اوتمی. آندن آری بیك زورایوب کیتسه‌گنه «شرح وقایه» فلان اوقوغان بولا، «هدایه» اوقوغان بولا، «توضیح» اوقوغان کبی یوری. کوب وقتده شونلرنی اوقوچیلرغه شریك بولوب، مدرسه‌چه ئه‌یتسه‌ك، «شاهد» بولوب قوشلا. شونك اوچون «مختصرغه توشو» دیگان سوز ـ «مدرسه‌ده اوقومیم

ایندی، طویدم» دیگان سوز ایتدروب آگلانا و«مختصر خوانلر»
هیچ بر وقت «مختصر خوان» غنه دیولمه‌ینچه ـ «طوك مختصر»
صفتی بلەن بیزەکلەنوب ئەیتلە. بو ایکی خلق برسی برسینه توس
بلەن، یاش بلەن‌ده اوخشاماغان کبی، فکر، اوی، علم بلەن‌ده
اوخشامی. «مختصر خوانلر»عادتده زور، طازا، نق بولا. آنلر اوقو
یازو کبی واق تویه‌ك اش بلەن ماتاشماغانغه وقتلری بیك بوش
بولا؛ شونی طوترور اوچون آنلر، هر کوننی بیك شرطینی کیتروب
آش پشوره‌لر، چاینی‌ده بیك تەملی ایتدروب، باونی چیشوب،
کله‌پوشنی صالوب اچه‌لر؛ شهر بویینه یورورگه‌ده هر کوننی
چغالر؛ روسلر میشچه‌نلر بلەن صوغش بولسه برده قالمیلر.
«کالپانیه»لرنی بیك سویه‌لر؛ جرلی، اوینی بله‌لر. ئلله نی قدر
حکایه‌لر بلگانگه، پوچماقغه اوطروب، هر کوننی حکایه‌لر سویلیلر.
اش بولماغانغه، مدرسه‌ده طورولری اوچون هر کوننی یا ایسه
ایکی کونگه بر خلفه‌گه درس‌گه اوطروب تز آورتدرودن باشقه
وظیفه‌لری بولماغانغه، زورایا باشلاغاچ نمازغه یورورگه طوتونالر.
ماتور جرلی طورغانلری قرأت ایته‌ده باشلیلر؛ محمدیه اوقورغه
اویره‌نه‌لر. شوندن، آلای بولای ایتوب صاقال چغاروب، شهر
مالایلری جییوب، خلفه بولوب طورا باشلیلر. تگیلری نچکه،
یومشاق بولا. کوب اوقی، کوب قچقرشا؛ مدرسه‌دن مدرسه‌گه
یوری. اوزی هوالی بولوب، مدرسه‌نك خواجه‌سی اوزی ایتدروب
حس ایتوب، «مختصر خوانلر»غه اوستدن‌قاری، آنلر، بلەن نزاعغه
کرشوب کیتوب، کوب وقت آنلردن طایاق‌ده آشی. حضرت‌نك
کوز آلدینه مناظره بلەن کروب، درجه درجه اوسوب، اوّلی
خلفه‌سینك شاکردینی اویره‌توب، آندن آری خلفه چغوب کیتکاچ،

میراث طریقی بلەن آنلرغه خلفه بولوب قالوب، خلفەلەنوب کیته؛ مدرسەنڭ خواجەسی، مدرسەنڭ زور کشیسی بولا.

مونه بزنڭ مبارکجان خلفه ئُلیگی صوڭغی بولگه منسوب بولسه، علی اکبر خلفەده اوّلگی «مختصر خوانلر» آراسندن ایدی. شونڭ اوچون بونلر آراسنده، البته، ئُلە نی قدر آیرما بار ایدی. مبارکجان خلفەنڭ یکرمی- اوطوز شاکردی بار، مدرسەده عالم شاکردلردن حساب قیلنوب، درس ئەیته ایدی. علی اکبر خلفه، شاکردی برده بولماسەده، اون- اون بیش شهر مالایی جییوب، اولده ایچکدن صرف غه قدر سبق اوقوتا ایدی. مبارکجان خلفه، مدرسەنڭ پراگرامماسینی اوقوب بترگان گنه توگل، ئُلەنیچه مرتبه اویرەتوب ده چققانغه، اول، بوش وقتینی کتاب قاراب اوزدرا ایدی. علی اکبر خلفەنڭ قاریسی کتابلری بارده قارالوب بتکانگه، اول، بوش وقتنی نمازغه بارا، قرآن اوقی، محمدیه اوقی، جماعت سەکیسنده یوروب کیلەچك اوچون پلانلر قورا ایدی. مونه موڅیکلر شول ایکی خلفه آراسنده صایلاو یاصارغه بولغانغه، بتون مدرسه شول ایکی خلفەنڭ طارتشووینه قاراب طورالر ایدی. آنلرنڭ ایکیسینڭده پارتیەسی بارغه، آنلری بیگرەك نق طرشالر ایدی. ئەیتورگه اونوتلغان، علی اکبر خلفەنڭ صاقالی بیك زور بولغانغه، توسده بویده کچکنه، آزغنه صاقاللی مبارکجان خلفەدن بیك کوب آرتقلغی کوزگوك طاشلانا ایدی.

مونه، اویلەاوقولوب، چای اچلوب، مبارکجان خلفه شاکردلرینه سبق بیرورگه طوتونورغه اولگوره آلمادی، مدرسەگه اوچ موڅیك کیلوب کروب، سلام بیروب، مبارکجان خلفەنی صورادی. بتون مدرسه، آیوقاراغان کبی، موڅیکلرنی باشدن آیاق سوزوب

بترسەدە، بتون شاکرد اچندن شول اشنگ آغشی بلەن مشغول بولسەدە طشدن بر نیدە بلدرمەدی. اول گویا عادی بر واقعە کورگان کبی ایتدروب، سبق اوقوچیلری اوقووندن طوقتامادی، ایدەن بویندەیوروچیلری یورووینی طاشلامادی. آیاقلی گازیتە، آقصاقنگ بلەسی کیلوویننگ ایگی- چیگی بولماسەدە، موژیکلرنگ قیافتلری، کییملری، قیلونشلری حقندە ایک طوغری معلومات جیاسی کیلسەدە، اولدە اورنندن طورماینچەغنە آنلرنی کوزدن اوتکەردی. التفات ایتمەو رولینی تمام طوترور اوچون، موژیکلرنی بر آز کوتدرگاننگ صوگندە، بر شاکرد باروب:

— سزگە کم کیرەك؟ مبارکجان دیسزمی؟ قایسی مبارکجان؟ قایسی آولنقی؟ بزدە مبارکجان کوب. خلفە مبارکجان دیسگمی؟ خلفە مبارکجاندە ئلله نیچە، فلان» دیب، باشلرینی ئەیلەندرگاننگ صوگندە: «ئە، اول مبارکجان خلفە ایکان، شولای دیگن!» دیب کیتوب مبارکجان خلفەگە ئەیتدی. اولدە، ئلله قایچان بلسەدە، درسندە دوام ایتکان کوینچە:

— کرسونلر! - دیدی.

یکرمی اوطوز شاکرد طوروب کیتکاندە موژیکلر کردی. مبارکجان خلفە قوناقلر بلەن کورشوب، آنلرنی آلوب کروب، اورنینە اوطورتدی. چارشاو توشدی. صاماؤار قویلدی. مبارکجان خلفەنگ تورلی شاکردی قایسی بال، قایسی مای، قایسی باشقە نرسە حاضرلەب، برسی کروب چای اورونیدە حاضرلەب چقدی. چای باشلانور وقت یتکاچ، آقصاق کورشی اورونغە کروب اوطوردی. مدرسەدن زورراق، مهابترەك اوی بلەن چقسونلر اوچون، مدرسەنگ بر نیچە بیرندە شاکردلر مناظرە قیلشورغە طوتوندی. موژیکلر،

آفرتن‌غنه، اوزلر نچه بیك عقللی‌ایتدروب گنه، مبارکجان خلفه‌نڭ علمینی، خلقینی صنارغه باشلادیلر. چای یانند‌ه اوزلرینڭ آوللری حقنده بر آز سویله‌ب آلوب، مبارکجان خلفه‌گه:«بز سینی یاراتساق، آلورغه تله‌سه‌ك، سین بزگه ملا بولور ایدگمی؟» دیگان سوزنی آڭلاتدیلر. مبارکجان خلفه‌ده، بتونله‌ی باشقه‌نرسه‌لر حقنده سویله‌ب سویله‌ب، مدرسه طورمشلری حقنده سویله‌گاننڭ صوڭنده، «بزنڭ ملا بولو- بولماو، بر آولغه چغو- چقماوومز حضرتدن؛ حضرت فاتحه بیرسه راضی بولامز، بولماسه یوق» دیگاننی آڭلاتدی. بو ایکی طرفنڭ سویله‌شولری، اوزینڭ سیاسی‌لغی بله‌ن، عباره‌لرینڭ‌ره‌وشی بله‌ن، برده «لی- خونغ- چانغ» بله‌ن «مارکیز ایتو»نڭ کیڭاشلرندن کیم بولمادی. ایکی طرف‌ده بر برسندن بیك راضی کبی کورنوب چاینی تمام ایتوب آیرلدیلر.

اوزاق اوتمه‌دی، مدرسه گازیتی: «موژیکلر مبارکجان خلفه‌نی بیك یاراتوب بترمه‌سه‌لرده، آول خلقینڭ فکری شولای بولغاچ، حضرتگه‌طاغی بارغانلر ایکان، حضرت‌راضی‌بولماغان: مدرسه اوچون مبارکجان کیره‌ك، سز ملاعلی اکبرگه بارگز - دیب یبه‌رگان» دیگان خبرنی‌طاراتدی. بو خبر بر یاقدن‌مبارکجان‌خلفه وآنڭ‌طرفدارلرینی، خلفه‌نڭ تیز ملا بولوب‘ ماتور بای قز آلوب، مونچه کروب، آش‌غه یوروب طورو ایدییالینڭ صوڭغایووینه کیفسزله‌ندرسه‌ده، حضرتنڭ: «اول اوزمزگه کیره‌ك» دیب آنی کوته‌رووی ئلله نی قدر شادلاندردی‌ده. شاکردلر شول سوزدن ئلله نی قدر معنی‌لر چغاروب، قایسیلری حتی، «اوز یانینه شریك ایته‌رگه تلی ایکان» دیگان احتمالگه قدر باروب‌یتدی. قایسیلری‌تیره یاقده‌غی آوللرنی صاناب بتروب، فلان‌اورونغه‌بیرورگه، فلان‌ملانڭ‌قزینی مبارکجان

خلفه گه دیمله‌رگه‌تلی؛ قایسیلری: فلان بایلر فلان آولده مسجد صالوب
یاتالر، آنی شونده صاقلی، کبی کوب احتمال یورتلدی. شول مسئله
تیکشرلوب یتمه‌دی، آقصاق بیك درست خبر ایتدروب: «موژیکلر
علی اکبر خلفه‌نی یاراتماسه، چیشمه حضرت‌گه شاکرد صورارغه
کیته‌لر ایکان» خبرینی «تیلیگراف» بله‌ن آلدی. بو خبر هر شاکردنك
کوکلنده مدرسه حمیتی اویاتوب، علی اکبر خلفه‌نك ملا بولو-
بولماو مسئله‌سی بتون مدرسه‌نك اشی ایتدروب قارالا باشلادی.
علی اکبر خلفه‌نك دشمانلری‌ده، اش مدرسه اسمینه، مدرسه حمیتینه
طوقنغاچ، ایسکی حسابلرنی اونوتدی؛ همه‌سی بر یولی طرشوب،
علی‌اکبر خلفه‌نی نیچك‌ده ماتور یاقدن کورسه‌تورگه یول ازله‌دی.

مونه کیچ بولدی. علی اکبر خلفه حاضرله‌نورگه طوتوندی:
ایك اوّل، اول، مدرسه‌ده‌گی وقف کتابلرینی‌جییوب، شورلکینه،
اوسته‌لینه‌طوتروب، قالغانلری بله‌ن قیماقروب اوز اورنینی اورادی؛
موژیکلر کیلگانده آچوب قویار اوچون ایك زور کتابلرنی‌طابوب
حاضرله‌ب قویدی. پراگرامانك باشقه نومیرلری‌ده‌بروم بروم حاضرله‌ندی.

مونه موژیکلر کورندی. اوی آلدنده حاضرله‌نوب قویغان
بر زور «مختصر خوان»، آنلرنك: «بزگه علی اکبر خلفه کیره‌ك ایدی»
دیگان سوزلرینه قارشی:

— قایسی علی‌اکبر خلفه؟ فلان آولنگمی، فلان آولنگمی؟
ئلله بزنك خلفه ـ علی اکبر خلفه‌می؟ ـ دیدی. صاقاللی بر شاکردنك
«بزنك خلفه» دیب، علی اکبر خلفه‌نی زورآیتووینه موژیکلرنك
عجب‌گه قالولری یتمه‌دی، صالما صالا طورغان ایکی زور شاکردنك
برسی، الگه‌ریگی سوزلرینی دوام ایتدرگان کبی:

— بخت بولغاچ شولای مونه، ایده‌ش. ئلی مونه علی اکبر

خلفه استرخان بایلرندن خط آلدی، اوزلوب اوزلوب ملا بولورغه چاقرالر، زور مدرسه، امام اوچون یورت بیر- همه‌سی بایلرنقی - دیب، سویله‌ب بترمه‌دی، ایبده‌شی:

— شونڭ اوچون شول، اول علی اکبر خلفه‌ده! بلطر، بله‌مسڭ، تگی سیمی بایی آنڭ قرآن اوقوغانینی ایشتوب‌نی قیلندی!؟ حضرت، یاری ئلی، قاتی طوروب بیرمی قالدی. ایبده‌ش، شولای بولمی یارامی شول، اول کیتسه بونده مدرسه کمگه قالا! - دیدی.

شول سوزلرنی ایشتوب طاڭ قالورغه اولگورمه‌دیلر، بر زور شاکرد چغوب:

— خلفه بیورسونلر دیدی - دیب، موژیکلرنی آلوب‌کردی. مدرسه‌نڭ طنلغی موژیکلرنی خیران‌قالدرورغه اولگورمه‌دی، بر شاکرد بر مالایغه قاراب:

— بطرداما، مالای، کورمیسڭ‌منی علی اکبر خلفه‌گه قوناقلر کیلدی! - دیدی. مدرسه اچنده رەتلەب تزلگان بر نیچه صاقاللی شاکرد تگیلرنڭ قایسی قاتاسینی، قایسی کیمینی کوته‌روب، پاچوتنی کار اول اوچون تزلگان صاقاللی شاکردلر آراسندن علی اکبر خلفه‌نڭ اورنینه تابا آلوب کیتدی.

چارشاو آچوب یبه‌رو، موژیکلرنڭ عجب‌گه قالووینی‌غنه توگل، قوطینی آلدی. آنلرنڭ برسی آرتقه تاباده آتلادی. آللی گوللی، آلالی قولالی چاپان، زه‌ڭگەر چیتك، باش‌غه زور بخاری کله‌پوش کیگان، کتابلردن یاصاغان قلعه اچنده، اوسته‌ل چاقلی بر نیچه زورکتابنی آچوب قویوب، کتاب قاری طورغان علی اکبر خلفه، آنلرنڭ کوز آلدلرینه کیلوب باصدی. عمرده کورولمه‌گان بو منظره- کتابلرنڭ بو قدر کوبلکی، آچقلرینڭ زورلغی، خلفه‌نڭ

کیمینگ مهابتلکی، آنلرنی شاق قاتوردی؛ آنلرنی، یاشین صوقغان کبی، بر بیرگه قاداقلاب قویدی. آلداغی برسی قالتراب‌غنه سلام بیردی.

علی اکبر خلفه، باشینی کتابدن کوته‌روب، کولگان یوز بله‌ن:

— خوش کیلدنگز، خوش! مونه ئلی، شیخ‌الله ایشاندن بر مسئله صوراب خط کیلگان ایدی‌ده، شونی قاراب اوطرا ایدم - دیدی. اوزی طوروب، «ئه‌یده‌نگز، بویورنگز، بیورا!» دیب، آبدراب قالغان موژیکلرنی کتاب کرپپوستی اچینه اوطورتا باشلادی. آرتدن کیلگان صاقاللی شاگردگه:

— سین، احمد انیکه‌ش، ساماوار قویوب یبه‌را - دیدی.

بو سوزلر، بو امرلر، مدرسه‌نگ طب‌طنلغی، اوزینگ مهابتلکی، قوّتی بله‌ن موژیکلرنی ایزدی؛ آنلرنی تلدن یازدردی. لکن علی اکبر خلفه، اوزی بیک تواضعلی قیلنوب، «سلامتمی سز، فلانمی» دیب ئلله‌نی قدر سوز طابوب، آنلرنگ یورت یبرلری، آوللری حقنده، حتی بالالری حقنده ئلله‌نی قدر سؤال بیروب، تگیلرنی کیفله‌ندردی. هه‌مه‌سی‌ده اچندن گنه: „نیندی الوغ کشی، نیندی واقصنا، کچك کوگللی ایکان!„ دیگان فکرگه کیلدی.

بر زور شاگرد چای‌اورونی حاضرله‌ب، باشقه بر صاقاللیسی ساماوارنی کوته‌روب کروب، چای حاضرله‌ب چغارغه اولگورمه‌دی، ایکی صاقاللی شاگرد چارشاونی آقرتن‌غنه آچوب کروب، زور کتابلر کوته‌رگان کوینچه:

— خلفه، بوکون بزگه سبق قایچان بیرورسنگ ایکان؟ - دیدیلر. موژیکلر „بونگ بو قدر زور شاگردلری بولغاچ، بزگه زورراق بولوب کیتمه‌سون“ دیب اویلی باشلادیلر. قوناقلر بره‌ر چینایاق اچه‌رگه اولگورمه‌دیلر، میشچانچه کیینگان بر شاگرد،

قوللرینه بیه‌لیلرینی طوتقانچه کیلوب تزله‌نوب:

— علی اکبر خلفه، ایرته‌گه سزنی، حضرت، «قوناقلر یانینه ایرته‌نگی چایگه رحیم ایتسون دیدی- دیدی. خلفه‌نك: «یاری، یاری» دیگان سوزینه:

— حضرت، «فالماسون» دیب ئه‌یتدی - دیدی‌ده چغوب کیتدی. بو اشدن موژیکلر آینورغه اولگوره آلمادی، بریاش‌گنه مالای، مدرسه‌نك ایك هیبت کییملرینه کیینوب، بر خلفه‌نك ساعتینی طاغوب کروب، سلام بیروب:

— خلفه، ئه‌تی ایرته‌گه مونچه‌غه قای وقت وقتی بولور ایکان دیدی- دیب، علی اکبر خلفه‌گه قارادی. علی اکبر:

— نی حال، ولی آبزی اوزی ایسه‌نمی؟ صاتولر یاخشیمی؟ بو یل ایگون یاخشی کره‌می، فلانمی؟ - دیب، موژیکلرگه، بونك شهرده ایك مشهور ولی آبزی اوغلی ایکانینی آڭلاتدی.

— یاری، اویلاب قاریق ئلی. ایرته‌گه ایرته‌نگی چای‌گه حضرت‌گه، اویله‌دن صوك احسان بایغه آشقه، آندن صوك درس بیرورگه کیره‌ك. یستودن صوك دیگن - دیدی. شاکرد «یاری» دیب طوروب کیتدی. علی اکبر خلفه:

— بو، ولی بای اوغلی، میندن اوقوغان ایدی، توفیقلی بالا- دیب قویدی. موژیکلر شول تأثیرلردن آینورغه اولگورمه‌دیلر، مدرسه‌نك تگی اوچنده‌رق برسی محمدیه اوقورغه طوتوندی. علی اکبر خلفه قلاغینی صالوب بر آز طڭلاغاننك صوڭنده قچقروب:

— آحمق، یاکلش اوقیسك، مونه شولایدر... - دیب، قچقروب اوقوب بیه‌ردی. طاوشنك ماتورلغی، کورلگی، علی اکبر خلفه‌نك طاوشینی تله‌سه‌نیچك بوروب ئلله‌نیندی بیزه‌کلر یاصاب یاصاب بیه‌ررووی،

قوناقلرنی عقلدن یازدردی. علی اکبر خلفه، بونلرغه قاراماغان کبی:

— یعنی، ایندی، اوجماحده الله تعالی یفه کدن حله لر کییندرور، پراقلرغه مندرور، خور العین قزلری بله‌ن قوچدرور دیگان سوز- دیب اوجماح حقنده سویله‌ب، تگیلرنگ کوکللرینی قطقلاب قویدی. بوگارچه یوموشلری حقنده بر سوز ئه‌یته آلماغان موژیکلر، برسینه برسی قاراشوب، ایگ باطری، «مونه ایندی، حضرت، بزنگ یوموش شول ایدی» دیب، قصقه‌غنه یوموشنی ئه‌یتوب:

— بلمیم، سزنگ کبک زور کشینی قناعتله‌ندره آلورمزمی، بزنی کچکنه گه کورمه‌سسزمی؟- دیب بتردی. علی اکبر خلفه، بر سوز جواب بیرمه‌ینچه:

— پیغمبرمز، علیه السلام، ایلچیلر کیلگانده قرآن عظیم اوقی ایکان؛ بزده، انشأ الله، قرآن اوقوساق الله تعالی طوغری یولغه کوندرور- دیب، ئلله نیندی طاووشلرنی گورلده‌توب، عرب مقامی بله‌ن قرآن اوقورغه طوتوندی. موژیکلر اردیلر، ایزلدیلر، نی ئه‌یتورگه سوزلری بتدی. علی اکبر خلفه، قرآننی تمام ایتوب دعأ قیلغاچ:

— مونه مینم عادتم- زور اشلر آلدنده قرآن اوقو، قرآن اوقوغانده الله تعالی اشکارته! سزنگده سوزگزگه ئلی مونه جواب بیرورگه کیره‌ك. الحمدلله، بونده اورنمز ناچارتوگل، استرخانغه‌ده صوراغانلر ایدی، سیمی گه‌ده صوراغانلر ایدی؛ آنده کوکلمز طارتماغان ایدی. پیغمبرمز، علیه السلام، ئه‌یتکان: «کوکل طارتماغان اشنی اشله‌مه» دیگان. (البته عربچه حدیث اوقودی). سزنگ محله‌گز زور بولماسه‌ده کوکلگه برتورلی جلی کورنه. (بو سوزنی ئه‌یتکانده اوزلرینگ محله‌لرینی دنیانگ ایگ شه‌ب، فائده‌لی محله‌سی، دیب یوروچی

موژیکلر آزراق کولوب‌ده قویدیلر.) حضرت فاتحه بیرسه بز راضی- دیدی. موژیکلر، اوستلرندن بیك زور یوك آلوب‌طاشلانغان‌کبی بولوب، تیز گنه دعأ قیلوب حضرت‌گه کیتدیلر. آنلر چغو بله‌ن بتون مدرسه خاخلدارغه طوتوندی. شول تیاترنی قارارغه چقغان باشقه مدرسه شاکردلری‌ده اوز اویلرینه چغوب، کورگانلرینی سویلی باشلادیلر. علی‌اکبرنی همه‌سی قوطلادی، همه‌سی اشنك پشووندە شبهه یوقلغینی سویله‌دی.

آقصاق،اوچ آی سویله‌رگه یته‌رلك‌یا کُااش‌بولغانغه‌شادلانوب:

— سین، علی‌اکبر آبزی، والله ایشان بول! بتون دنیانی آلدی آلاسك - دیدی. علی‌اکبر کیفله‌نوب:

— بولورمن شول! لکن، ایبده‌شلر، بونده میندن بیته‌ر سزنك خدمت؛ ملا بولسام بیك زور «کالپانیه» قورام - دیدی.

کیچ اوتمه‌دی، موژیکلرگه حضرتنك راضی‌بولغانلغی‌کورلدی؛ ایکی- اوچ کون اوتمه‌دی، پارآط بله‌ن کیلوب، طامغا جیارغه دیب، علی‌اکبرخلفه‌نی آلوب کیتدیلر. بر آی وقت اوتمه‌دی، اول کیه‌وبولوب، قز قاتندن‌چغوب کیلوب، بتون مدرسه‌نی‌جییوب، نیچك بارغانلغینی، نی سویله‌گانینی، نی قیلـغانینی - همه‌سینی واقلوینه قدرسویله‌ب شاکردلرنی کیفله‌ندردی.

مدرسه طورمشی، علی‌اکبرخلفه‌نك «کالپانیه»سینی کوتوب، ایسکی یول بله‌ن آغا باشلادی.

XVII

قشنك یارطیسی اوتوب حلیم، «ایساغوجی»نك تعریفات قسمینی اوته‌رگه، «ملا صادق» نی‌مطالعه قیلورغه اویره‌نه آلمادی،

مدرسه‌ده: «چیتدن شاگردلر کیلگان» دیگان خبر چقدی. بو خبرده علیم باینڭ آناسینڭ خسته‌لکی، قاینسار آولی موژیکلرینڭ ملا صورارغه کیلولرندن کیم تأثیر ایتمه‌دی؛ بو خبرده بتون مدرسه‌نڭ آستینی اوستکه کیتوردی. بتون مدرسه‌نی قایناتا، گورله‌ته باشلادی. الگه‌ری ئلله قایدن: «کیچکی درس گه کیله‌لر ایکان» دیگان خبر چقدی. بتون شاگرد، خصوصا مناظره‌چیلر، «تهذیب» نڭ (درس «تهذیب» ایدی.) علم بحثینی مدرسه‌ده‌گی بتون حاشیه‌لری بله‌ن قارارغه طوتوندی. بتون اورونلرده، شول بیش آلتی یوللق عباره‌لردن، ئلله نیندی که‌کری بوکری معنی‌لر چغاروب، یوز تورلی احتماللر یورتله، یوز تورلی بحثلر قیلنا، یوز تورلی جوابلر حاضرله‌نه باشلاندی. اورون صایون اویلگان مناظره‌چیلر، مینوت صایون کبی کتابلرینی کوته‌روب خلفه‌لر یانینه بارا، خلفه‌لردن بحثلرگه جوابلر صوری، بحثلرنی آچغراق تقریر قیلدرا باشلادی. مدرسه‌نڭ چایی، آشی، درسلری اونوتلدی. همه‌سی صوغشقه حاضرله‌نه طورغان کبی تللرینی قایرارغه طوتوندی. ئلله نیچه بحث، ئلله نیچه جواب، ئلله نیچه احتمال حاضرله‌نوب بتوب اولگوره‌دی، آقصاق، تگیلرنڭ حضرت چقغاچ کیلولری خبرینی طاراتدی. مناظره‌غه بیك حاضرله‌نگان بر شاگرد، شول حاضرله‌نووینڭ ئه‌ره‌م کیتووینه آچووندن، آقصاقنی صوغوب‌ده یقدی. شونڭ بر ایبده‌شی طوروب، «آقصاق شیطان» دیب تیبدی‌ده ... تگی کیله‌چك شاگردلرنڭ فکرلرینی آلماشدروده آقصاق مسکین‌نڭ هیچ بر عیبی بولماغانغه، بیلگیلی، اول گناهسز طایاق آشادی. مسئله آقصاقنی قیناب‌غنه بتمه‌گانگه، بیلگیلی، یاڭادن سوزلر حاضرله‌نورگه، یاڭادن کیگاشلر ایتشورگه باشلاندی. بتون مدرسه‌نڭ مناظره چیراق شاگردی‌برگه جییولدی.

بیك اوزون، اوزاق سوز کوره‌شدرلدی. «مختصر خوانلر»:
— فقه‌دن صورارغه کیره‌ك، «هدایه»نی مطالعه قیلدرورغه کیره‌ك، فرائض‌دن بنی العلات حاللرینی صورارغه کیره‌ك، مصرنك شرطلرینی صورارغه کیره‌ك - دیب؛ نحوگه اوستادیب یوری‌طورغان شاکردلر:
— الحمدنك الف لامنده‌غی اون‌سیکز ملك‌ده یدی یوزده قرق سیکز احتماللنی صاناتدرورغه کیره‌ك - دیب؛ منطقچیلر:
— علم بحثندن واجب‌الوجود، حدوث عالمدن، بقأ زماندن، حدودنك متناهی، غیرمتناهی بولووی حقندن صورارغه کیره‌ك - دییشدیلر. اوزون قچقرشلر، باقرشلر صوڭنده خلفه‌لر آراغه کروب، فقه‌دن، نحودن، عقائددن بره‌ر سوز؛ منطق - حکمة‌دن برنیچه سوز صوراو یاغینی قوتله‌دیلر. سوز الگه‌ری نرسه صراو حقنده کیتدی. آخردن، قچقرشا قچقرشا، اوّل نحودن، آندن آری فقه‌دن، آندن آری منطق - حکمة، عقائددن صورارغه سوز برکدی.
سوزلر حاضرله‌ندی؛ عباره‌لر بیکله‌ندی. صوراوچی شاکردلر بیلگیله‌نوب، آنلر کوزلرینی یوموب شول عباره‌لرنی - عرب نحوینك بتون قاعده‌لرینه تیرس ایتدروب یاصالغان ئلله نیندی جمله‌لرنی یادغه آلورغه طوتوندیلر. منطق‌دن صورالاچق برنچی سوزنی حلیم گه صورارغه بیرلدی. عباره بیکله‌نگاننك صوڭنده برنچی اعتراضی‌ده آکلاتلدی. اول در - در قالتراب عباره‌نی بیکله‌ب، اعتراضلرنی کوز آلدینه کیتروب، اوزینی مناظره‌چی شاکردلر آلدنده کورگان کبی حسابلاب اویلانورغه طوتوندی. ایکنچی سوز صورارغه قوشلغان آقصاق‌ده، قصقه آیاغی بله‌ن ایده‌ن بوینده، برکوبچه گی کچکنه آربا یورگان کبی لو بط - لو بط باصوب یوروب، قچقروب اعتراضلرینی تقریر ایته باشلادی. پوچماقلرده طاغی سوزلر حاضرله‌شولر کیتدی.

مونه، «کیلدیلر!» دیگان خبر ایشتلدی. بتون مدرسه شوو ایتوب کیتدی. آقصاق، کامانده بیرگان کبی، مالایلرغه:

— اورنگزغه اوطرگز، بر نی بولماغان کبی سبقگزنی اوقوگز!- دیدی. درستی‌ده هر شاکرد آندی کیلگان کشیلرگه مدرسه‌نك التفات ایتمه‌وینی کورسه‌تور اوچون، آندی‌غنه مناظره‌غه کیلگان شاکردلر، مدرسه‌نك قوّهٔ معنویه وعلمیه آلدنده بر نرسه توگل، شاکردچه ئه‌یتسه‌ك، «لاشی» ایکانلکلرینی سیزدرور اوچون، همه‌سی اوز اشلرنده دوام ایتکان کبی کورندی.

لکن اوزاق وقت اوتمه‌دی، نچکه‌گنه «اس-اس!» دیب بیرلگان بر کاماندا، بتون کشی کبی، شاکردلرنی تگی اویگه چاقروب چغاردی. اول اوی قاینارغه طوتوندی. مناظره‌چیلر، خلفه‌لر جماعت سه‌کیسینه جییلوب کیگاشله‌شه باشلادیلر. بتون مدرسه‌دن جییلغان مالای- مولای، آوزینی آچوب شول تیاترنی قاری، شول اوزی آڭلامی طورغان سوزلرنی طڭلی باشلادی. سوزلر یاڭادن تکرار قیلندی. هر صوراوچی قالون، زور طاووش بلن صوراب یبه‌روب برنچی اعتراضنی قیلوب کورسه‌تدی. قایسیلرینی ایکیشه‌ر اوچه‌ر ئه‌یتدروب قارالدی. کله‌پوشنی نیچك کییه‌رگه‌لکی، آیاقنی نیچك قویارغه‌لغی- همه‌سی اویره‌تلدی. حلیم‌نك طاووشینك قوّتی، عباره‌سینك آچقلغی خلفه‌لرگه یاراسه‌ده، آنك باشنده‌غی چیککان کله‌پوشی آلشدرلوب قڭغرراق کیدرلدی‌همده، هوالانوبراق صاندق اوستینه آیاقنی نیچك قویارغه‌لغی، بویرگه قولنی نیچك طایانورغه لغی اویره‌تلدی. آقصاقنك قالون، زور طاووش بلن، صوراب بترگاننك صوڭنده، «یه، کرش!» دیب قوییووی بتون مدرسه‌نی کولدردی.

مونه حاضرله‌نوبتدی؛ صاماقارکرتورگه امر بیرلدی. طاز حکیم،

چولاق علی، کجه صفا، شیطان عبدالله، اورص کریم، کەبستە فخری، صاپلا ولی، باشقرد حبیب، جامد شاکر، لۉقر قاسم، مارجا علیم، کیلون رحمةالله، اوردەك شریف، قارت اسحاق، اگرجی حارث، آیغر اسماعیل، صلاوة وفا، برسی آرتلی برسی تگی اویگە طولدیلر. صاماۋار کردی. چارشاو یانینە ئلله نی قدر خلق جییلدی؛ رەتی رەتی بلەن صوراوچیلر تزلدی.

مونە چارشاو آچلوب، برنچی، نحودن صوراوچی کروب سوز صورادی. کیلگان شاکردلر برسی برسینە قاراشوب:

— بز نحودن سویلەشمیمز، سویلەشەسگز کیلسەشاکردلرمزنی یبەرورمز- دیدیلر. کیلگانلرنڭ بولای قیلنولری مدرسەنڭ اسمینە تیو بولغانغە، دەوکەدی عطأ:

— شپرداما ا- دیب‌دە قچقردی.

ایکنچی سیگنال بوینچە فقەدن صورالدی. قوناقلر طاغی:

— بز فقەدن کرشمیمز؛ سویلەشەسگز کیلسە، سویلەشورگە کشیگز بولسە، (هوالانوبغنە) منطق- حکمةدن صورا گز ا- دیدیلر.

قوناقلرنڭ ادبسزلکی، شولزور مدرسەدە: «کشیگز بولسە..» دیب شهەلنوب، مدرسەنڭ اسمینی مصقل ایتولری بتون شاکردنی خورلاندردی. ئلله نیچە بیردن قوناقلر آدریسینە «عنقا!» دیگان سوز یبەرلدی. خلق طنوب اولگورمەدی، حلیم، قالتراغانراق طاووش بلەن:

— «ماهیتین حقیقتین موجود بولسە — عدم ماهیت لازم بولا!» دیگانلر، چون تام؟- دیدی. اوزی آیاقنی صاندق اوستینە قویوب، تگیلرگە قاراب:

— کرشگز ا- دیدی.

بتون مدرسەگە طن طولدی. قوناقلر بربرسینە قاراشوب،

کوڭللرندن دلیللر ازیلیلر، شونده‌غی بر سوزگه، ات اچه گیسی کبی ئلنوب کیته‌رگه ارغاقلر حاضرلیلر، مدرسه شاکردلری جیگٔگان قیافت بله‌ن، آنلرنڭ اوستلرندن هوالانوب قاراب طورالر؛ قلت‌قلت ایتکان آق ساعتنڭ طاووشی بله‌ن صاماۋار چڑلاووندن باشقه طاووش یوق. مونه حلیم طاغی:

— یه‌کز، کرشکز! — دیدی. آقصاق:

— نحودن صوراماکز ایندی... — دیدی‌ده شارقلداب کولوب یبه‌ردی. اوطوز قرق طاووشنڭ «هی ـ هی» دیگان طاووشی شوکار قوشلوب ماتور بر خور یاصادی. صاپلا ولی:

— البته شولای بولورغه کیره‌ك شول. چونکه، ماهیت موجود بولسه... — دیب، کرشکان کبی بولوب، تگیلرنی اورته‌رگه طوتونماقچی بولدی. لکن اورص کریم:

— تیك طور، صاپلا! سین صاپلاماساڭ‌ده بارالر؛ کورمیسکمنی، قایا کیتدیلر؟ — دیدی. البته، بو سوزلر تگیلرگه یاخشی تأثیر ایتمه‌دی، آنلرنڭ ماکلایلرندن بورتك بورتك تیرلر چقدی. بر شاکرد:

— ئلله بو سینه‌ده شاکردلرکزنی یبه‌رورگه بولدکزمی؟ — دیدی.

قوناقلر اسمندن، بر شاکرد:

— یوق، بو سینه خلفه‌لرینی یبه‌ره‌لر! — دیدی. حلیم طاغی نغایبراق کیتوب:

— کرشکز، کرشکز! — دیدی. آرتدن قابرغاسینه شیطان عبدالله‌دن بر تورتو آلغاچ، اول، طاغی بر قات قچقروب صورادی. بر شاکرد:

— یه، طاغی قایچانغه‌قدر کوته‌مز؟ یه‌کز آلای بولسه، جماعت، تهلیل ئه‌یته طوریق! — دیدی. طاغی شارقلداب کوله‌رگه طوتونلدی.

مونه بر کچکنه قوناق، قولی بله‌ن ماکٔغاینی صیپاب:

— البته شولای بولورغه کیره‌ك شول؛ چونکه، ماهیت موجود بولسه...- دیب، کرشه باشلادی. «یه، یه» دیب، حلیم، آلغه‌راق کیلوب باصوب، اعتراضینی حاضرله‌رگه طوتوندی. آنی تورتوب، اورده‌ك شریف کیلوب، «یه، یه» دیب طگلی باشلادی. حلیم، «لانسلم، آلای بولماس!» دیه‌رگه اولگورمه‌دی، قالغان ایکی قوناق‌ده کرشوب کیتدی. ئلله کملر باصوب کیتوب، حلیم بتونله‌ی آستده قالدی. بتون پوچماقلردن: «لانسلم، بولماس!» طاووشلری آراسنده، «البته بولورغه کیره‌ك!» دیگان، نچکه، یاشل طاووشلر ایشتله باشلادی. بر مینوت وقت اوتمه‌دی، بتون مدرسه شول طاووش بله‌ن طولدی. قوناقلرنك: «البته شولای بولورغه کیره‌ك!» دیگان نچکه طاووشی، بونده‌غی یکرمیله‌ب شاکردنك: «لانسلم، بولماس!» دیگان طاووش بله‌ن کوملـه؛ طاغی ئلله قایدن آنك طاووشی ایشتله، طاغی بر آز طنغان کبی بولوب کیتوب، اوچ دورت کشی‌گنه سویلی؛ طاغی اوطوز- قرق کشی بر یولی قچقرا، طاغی طنوب کیتوب قوناقلر دلیللرینی کیتره‌لر؛ طاغی مدرسه شاکردلری بر یولی، «اوبتوم الیه» بحثلر قیلالر. مینوتلر اوتدی، ساعتلر اوتدی، مدرسه شاولادی‌ده شاولادی. بر سوز بته، طاغی باشقه سوز صورالا، طاغی بر آز پائوزادن صوك شاکردلر کرشوب کیته، طاغی بتون اورام خلقینی قاچرورلق طاووش کوته‌رله.

ساعت اون بولدی، اون بر بولدی. قوناقلر، مدرسه شاکردلرینك طاووشلری بتدی. بارسی‌ده، سویله‌وتوگل، چینی باشلادیلر. اون ایکی بولدی. آردیلر، بتدیلر. مونه بر خلفه چغوب:

— یته‌ر ایندی، بیك هیبت سویله‌شدیلر - دیب، مناظره‌نی طوقتاتدی. بر آز چای اچلوب، قوناقلر اوزاتلدی. لکن بو واقعه

بتون مدرسه نڭ يوقوسينى آلغانغه، بيك اوزاق چايلراچلوب، الگه ريگى مناظره‌غه كيلوچيلر، بار وچيلرنڭ تاريخلرى سويله‌نوب بتدى.

حليم‌نڭ كوڭلنده، ئه‌يتوب بتره آلماسلق بر قوّة بله‌ن، مناظره‌چى بولو اويى طودى. اول، شونده‌غى سوزلرنڭ همه‌سينى دورت قلاق بله‌ن طڭلاب، همه‌سندن معنى‌لر ازله‌رگه، همه‌سندن مناظره‌چى بولونڭ يولينى ازله‌رگه باشلادى.

XVIII

مناظره‌غه چيت شاكردلرنڭ كيلووى، آنلرنڭ شه‌ب ايتدروب مناظره قيلشوب كيتووى، بتون شاكردگه، اوزمدرسه‌لرندن باشقه طاغى مدرسه‌لر بار ايكانينى خاطرلرينه توشروب، مدرسه‌لر آراسنده چاغشدرو فكرينى اوياتدى. بتون شاكرد، شول تيره ياقده‌غى بتون مدرسه‌نى سويلى، شونلرنڭ اوقو، اوقوتولرى حقنده محاكمه‌لر ياصى؛ شاكردلرى، خلفه‌لرى، حضرتلرى حقنده اويلار يوروته باشلادى. مدرسه‌ده تورلى ياقدن جييلغان شاكرد كوب بولغانغه، بيك كوب شاكرد، اوزلرينڭ شاكردلك عمرلرنده باشقه مدرسه شاكردلرى بله‌ن اوچراشقانغه، قايسيلرى مدرسه‌سينى، مدرسلرينى، فلانينى كورگانگه، معلومات يتمه‌سلك بولمادى. برسى قشقار شاكردلرى بله‌ن مناسبتينى سويله‌ب، قشقار شاكردلرينڭ مناظره‌چيلغينى، منطقغه اوستالغينى ماقتى، ايكنچيسى شونلرنڭ منطقليلقلرندن كولوب، آنڭ كورشى آولينڭ ملاسى - مطقچى قشقار شاكردى، جنازه نمازينى ايكى ركعتله‌ب اوقوب، بر موژيكنڭ، «قارت حضرت بولاى اوقومى ايدى، ملا!» ديگان سوزينه قارشى: «هاى آحمق، بلمى سويليسڭ، بو صوڭ صالدات توگلمى؟» ديب

جواب بیروو ینی؛ برسینگ، ملاسی اویده یوق بر آولغه طوغری کیلوب، جمعه خطبه‌سی اورنینه «عقائد» متنی، «شمسیه»نگ تصدیقات قسمی، «سلم»نگ باشندن ئه‌وه‌لندروب آخرینه ابو بکر، عمر، عثمان، علی‌لرنی قوشوب خطبه اوقوو ینی سویله‌ب کولدره ایدی. برسی نحوگه اوستا برصاطش شاکردینگ جیغان عشرلرندن بر موڅیك‌نگ: «عشر نیك بیرمیسك؟» دیگان سوزینه نحونگ «المصغرلایصغر» قاعده‌سی بله‌ن قوتلوو ینی سویلی؛ برسی بر موڅیکنگ: «ملا ایکمه‌ك قامرینه طچقان توشدی، قامرنی آشارغه یاریمی؟» دیگان سوءالینه، برقزان شاکردینگ: «کتاب ئه‌یته: - وللاکثر حکم الکل - دیب؛ قامرنی‌ده طچقاننی‌ده برگه آشارغه یاری»، دیب جواب بیروو ندن کولدره ایدی. قایسیلری ئلله قایا یراقده، اورنبورغ‌ده، طرویسق‌ده، قارغالیده‌غی مدرسه‌لرنی سویلی، آنلرنگ عادتلرندن، اوقوارندن کوله؛ قایسی‌سی شول تیره‌ده‌گی حضرتنگ دشمان ملاسینگ مدرسه‌سینی سویله‌ب، آنگ شاکردلرینگ نادانلغینی سویلی؛ قایسیلری ایشان حضرت مدرسه‌سنده‌گی شاکردلرنگ بتون علمی - بوروب بوروب قرآن اوقوب، باشینی بوگوب ذکر ئه‌یتوب، موڅیك قزلری، کیلونلری بله‌ن کیف چیکوب یورودن اوزماغانینی سویلی ایدی. قایسیلری، اوزینگ، نیچك قوناقده قشقار شاکردی بله‌ن اوچراشوب آنی جیڭگوو ینی، قایسی‌سی صاطش شاکردی بله‌ن طوغری کیلوب، منطق‌دن آنی شپردارغه‌ده ایرك بیرمه‌وینی، قایسی‌سی قزان شاکردی بله‌ن فقه مسئله‌سی حقنده ئله‌گشوب کیتوب، تگینی قزارتووینی سویلی ایدی.

شول اوچراشولر، شول مناظره‌لرنگ همه‌سنده‌ده بو مدرسه‌نگ شاکردلری جیڭگه، بو مدرسه‌نگ شاکردلری اوستکه چغوب،

موژیك، ملالرنی طاڭ قالدرا ایدی. آخردن برسی:

— نی سویله‌سه‌ڭ سویله، بزنڭ مدرسه‌دن شه‌بی یوق. بزده صاطش‌ده‌غی کبی نحو اوقولا، قشقارده‌غی کبی منطق اوقولا، قزانده‌غی کبی اصول فقه اوقولا. بزنڭ مدرسه، شونلرنڭ همه‌سی کبی بار— دیب قویا ایدی. برسی:

— بزنڭ حضرت صوڭ؟ آنڭ کبی حضرت، بیت، بتون راسیه‌ده یوق! ایشتدڭمی، تگی بورجان ایشانی نیچك آڭار خط یازا؟ آنڭ علمی کبی کیڭ علم بخارادن باشقه ییرده قایا بار؟ آندن آری بایلر آڭار نی قدر التفات ایته‌لر! — دیب حضرتنی ماقتی؛ برسی شونی واقعه‌لر بله‌ن اثبات ایته‌ر اوچون، قزانده فلان‌باینڭ طوینده حضرتنڭ نیچك بتون قزان وتیره یاق مدرسلرندن اوستکه چغووینی سویله‌ب، قوّتله‌ب قویا ایدی. برسی:

— یوق ایندی، حضرتده گنه توگل، بزنڭ خلفه‌لرنی سین آل: مبارکجان آبزی کبی اصولغه اوستا خلفه قایدن‌طاباسڭ؟ آڭارغه بیت، حضرت اوزی مراجعت قیلا. طاغی احمد شاکر خلفه کبی منطقغه اوستا قشقارده بار دیب بله‌سڭمی؟ نیك آلای بولغاچ اول بتون قشقار مدرسه‌سینی اوروب قایتدی؟ علی‌الله آبزی کبی نحوگه اوستا بتون راسیه‌ده یوق! نیندی مطالعه‌سی آور نرسه‌نی‌ده، اول، مطالعه قیلمی قالمی. ئلی تگی ولیلر طوینده، «هدایه»ده‌گی عباره بله‌ن نیچك ایشان ملانی قابلاغان! بزنڭ مناظره‌چیلر صوڭ، بطبلدق محسن بله‌ن مونچالا ذاکر، چوپره‌ك فاضل بلطر نیشله‌دیلر؟ بتون تیره یاق مدرسه‌سینی اوروب چقدیلر بیت!— دیه ایدی. برسی:

— آندن آری، ئلی، بیت ایبده‌شلر، باشقه یاقدن‌ده قزان شاکردی، بیت، اول، قیلماغان اشنی قالدرمی: آنلرنڭ بارسینڭده

مارجالری بار. (برسی، اول مارجاغه آقچه کیره‌ك ایکانینی خاطردن چغاروب: «برگنه‌ده توگل، ایکیشه‌رـ اوچه‌ر» دیدی). قشقار، صاطش شاکردلرندن، بتون آول قزی، کیلونی جفا چیگه. بزنك شاکردلر، الحمدلله، قزلر کبی بیت؛ یه،نی بولغانی بار؟ اول، بیت، امین آول صالحنی، «پچه‌نچی احمدی‌نك کیلونینه ایه‌له‌شکان» دیگان بولدیلر؛ کچکنه عبدالرحمن‌نی «قوناق اویی‌نك قزی بل‌ه‌ن یوری» دیب خبر طاراتدیلر؛ صلاح خلفه‌نی «اوزینك شاکردینك آناسی اوستینه کرگان ایکان» دیب سوز چغاردیلر. آنلر بیت، بارده افترا ــ دیدی.

بتون شاکرد، قزان، قشقار، صاطش شاکردلری حقنده‌غی ناچار خبرلرنك درستلکینه نیچك اشانسه، اوز مدرسه‌لری حقنده شوندی خبرلرنك افترا ایکانلکینه شول قدر اشاندی.

طاغی مدرسه، بنالرینك یاخشیلغی، مدرسه‌نك اچنده‌گی قاعده‌لرنك، قانونلرنك شه‌بلکی بل‌ه‌ن تگی مدرسه‌دن اوستده بولوب چغا، شاکردلر بل‌ه‌ن خلفه‌لرنك مناسبتیده تگی مدرسه‌لرنکندن یاخشی بولا ایدی. آخردن: «ایندی، یکتلر، بزنك بومدرسه‌گه ئله‌گوومزـ بیك زوربخت» دیب، مدرسه‌گه کیتورگان ئه‌تیلرینه، آغالرینه رحمتلر اوقیلر؛ آخردن، «حضرت ئولوب کیتمه‌سون» دیب، حضرت‌گه عمر تلیلر ایدی. اول‌ده بولمی، برسی:

— حضرت ئولسه، شاکردلر کمنی قویارلر ایدی؟ ـ دیب سؤال بیره‌ده، هرشاکرد اوزینك خلفه‌سینی ئه‌یتوب، قچقرشورغه طوتونالر؛ ئلی گنه باشقه مدرسه‌نك خلفه‌لرینی چاغشدرغانده اصولغه اوستا مبارکجان خلفه‌نی: «برنی بلمی، جماد!» دیب سوگه‌لر، منطقغه اوستالغی بل‌ه‌ن بتون تیره یاقنك ایسینی کیته‌رگان احمد شاکر

خلفه، نادانلغی، آڭغرالغی اوچون ایك یه‌مسز «عنقا» اسمینی آلا؛ مناظره‌چی بطبلدق محسن، چوپره‌ك فاضل‌لر «طوك آغاچ» قوشوم آطلری بله‌ن یوروتله‌باشلی ایدی. آخردن برسی «یوق، ایبده‌شلر، بزگه زورراق ییردن کیره‌ك: یا قشقاردن یا قزاندن» دیگاچ، ئلی اورششوب طورا طورغانلر، ئلی مبارکجان خلفه‌نی اصول بلمه‌وی اوچون، احمدشاکر خلفه‌نی منطق بلمه‌وی اوچون سوگه‌طورغانلراوق، «سین تیلی بولدڭمی؟ آنده صوك بزنك مبارکجان خلفه کبی اوستا کمنی طاباسك؟ احمد شاکر خلفه کبی منطق‌غه اوستانی قایدن آلاسك؟» دیب، تگینه‌رگه‌جیمرله‌لر، تیگینی‌سوگه‌لر، ایزه‌لرده، آخردن طاغی اوز مدرسه‌لرینی ماقتاب اشنی بتره‌لر ایدی.

شول سوزلرنی، شول دلیللرنی همه شاکرد سویله‌سه‌ده، اچلرندن همه‌سی اوزلرینك مدرسه‌لرینی تگی قزان، قشقار مدرسه‌لرندن کیم کوره‌لر، همه‌سی‌ده کبی شول مدرسه‌لرنك شاکردلرینی اوزلرندن آرتق کوروب، آنلر آلدنده قبضیتله‌نه‌لر، قورقالر، قالتریلر- همه‌سی‌ده کبی، کوڭللرینك ایك یاشرن پوچماغنده بولسه‌ده‌شول مدرسه‌لرگه باروب اوقونی ایدیال ایتوب یاشره‌لر ایدی.

مونه اوزاق اوقمه‌دی، مدرسه‌نك باشینه کیلگان زور بلا، بتون مدرسه‌نك قوطینی آلدی: «شمسیه خوان- کورکه شاکر بله‌ن چی- عطا قاچوب کیتکان!» دیگان خبر طارالدی. ایرته‌گی چای ره‌تله‌ب اچولمادی. بتون شاکرد، ئلله نیندی زور واقعه بولغان کبی ایتدروب، بر برسی یانینه کیلوب، شپرداشورغه طوتوندی. هر اوینك قاضیلری، بر نیچه زورراق شاکردلر ازله‌رگه چقدیلر. لکن، اویله وقتینه بر خبرده قایتمادی. آروب اشدن چغوب بتکان قاضیلر، ئلله نی قدر تگیلرنی سوگوب، حضرتنك

فاتحه‌سندن باشقه کیتولرینه، کیته آلولرینه عجب‌گه قالوب سویله‌ودن باشقه اش بولمادی. بتون شاکرد شونلرنڭ کیتولرینه، کیتولرندن‌ده بیته‌ر، حضرتدن فاتحه آلماینچه کیتولرینه ایسی کیندی. همه‌سی آنلرغه ایکنچی برکوز بله‌ن قاری باشلادی. آنلر قاچقون، قاراق درجه‌سینه مندرلدی. قایسیلری آنلرنڭ الگه‌ریگی ناچارلقلری حقنده سویله‌ب گنه قالماینچه، «آنڭ آتاسی فلان موژیکنڭ کیلو نینی آیورتدی، فلان باینڭ قزی بله‌ن یوردی» کبی‌لرگه باروب یتدی. همه شاکرد شونلرنڭ حضرت فاتحه‌سندن باشقه کیتولرنڭ اوزینی مصقل ایتکان کبی کوروب، تگیلرگه دشمانلق بیلی‌باشلادی. همه‌سی، شونلردن‌یاڭاقغه آلغان‌کبی، ئوچ قایتارورغه حاضرله‌نه باشلادی.

مونه کیچ بولدی. ئلله قایدن: «قشقارغه کیتکانلر» دیگان خبرچقدی. بتون مدرسه، طاغی‌تگیلرنڭ مدرسه اسمینی صاتولری اوچون، مدرسه‌نی کیمستوب قشقارغه کیتولری اوچون، دین دشمانندن‌ده یامان کوره باشلادی. زورراق شاکردلرجییلوب، آط یاللاب آرتلرندن قووب یتوب قایتارورغه کیره‌ک‌لکینی، قایسیلری باروب یتوب بیك پشروب یولده طاشلاب قالدرورغه تییشلکینی سویله‌دی. لکن بر پلاننی‌ده فعلیت‌گه چغارورغه اولگورلمه‌دی. «قزانغه کیتکانلر» دیگان خبرچقدی. طاغی قرق تورلی احتمالاریوروتله باشلادی، طاغی جزا اوچون یوللر ازله‌نه باشلاندی.

مدرسه طنوب یته آلمادی، برشاکرد: «قایتالر!» دیب قچقردی. بتون شاکرد اوطدن قاچقان کبی مدرسه یورتینه آقتارلدی. «قایتالر، قایتالر! ایکی قاضی ایکی قوللرندن طوتقان!» دیگان

سوز کیتدی. همه شاکرد اچلرینه طنلرینی جییوب، آیوکوورگه حاضرله‌نگان کبی کوته باشلادیلر. مونه باشلرینی بوکگان ایکی شاکرد، ایکی باغندن ایکیشه‌ر شاکرد طوتقان کوینچه، قابقادن کیلوب کردی. بتون شاکرد، شول اوصاللرنی قاراب بترورگه اولگورمه‌دی، قاراولده‌غی شاکردنك برسی:

— مونه، خلفه‌لر، طابدق. دوڭغزلر دۋور اویینه قاچوب طورغانلر. بوکون کیچکه قشقارغه کیته‌رگه آط یالالغان بولغانلر-دیه‌رگه اولگورمه‌دی، بتون‌شاکرد، «میاو، میاو-و-و-!» دیب مه‌چی کانسیرتی یاصارغه طوتوندی. بولای‌غنه تگیلردن ئوچ آلـو ممکن بولماغان کبی ایتدروب، برشاکرد باروب برسینك موین‌توبینه‌صوغوب‌ییبه‌ردی. ایکنچیسی، ایکنچی‌شاکردگه‌باروب‌صوقدی. برمینوت اوتمه‌دی، قزولاب آرش صوقغان کبی، بتون مدرسه تگیلرنی طوقمی باشلادی. هرشاکرد ایچماسام بره‌ر مرتبه بولسه‌ده صوغوب قالونی مقدس وظیفه دیب اویلاغانغه، تگیلر بیك‌تیز یغلدی. آیاقلر خودقه یبه‌رلدی...

«یتدی، یتدی!» دیگان کاماندا بـله‌ن شاکردلر طوقتادی. ایك آخردن آقصاق باروب: «دوڭغز!» دیب بره‌ر تیبدی. برسی: «طور، دوڭغز!» دیب امر ایتکاچ تگیلر طورماقچی بولدیلر، لکن حاللری بتوب یغلدیلر. کیره‌کمه‌گان بر چوبنی طاشلار اوچون کوته‌رگان کبی ایکیشه‌ر شاکرد تگیلرنی طوتوب طورغزدی. بتون دنیاسی قانغه بویالغان ایکی شاکردنی یارطیلی اوستروب، آشخانه‌گه قابا آلوب کیتدیلر. بتون شاکردلر شونلرنی اوزاتدی. بر خلفه:

— غسل خانه‌گه بیکله، دوڭغزلرنی! — دیدی؛ برسی:

— حضرت‌گه‌باروب‌ئه‌یت!— دیدی. بتون مدرسه «او-و»

کیلدی؛ بتون مدرسه‌شول زور جنایت‌نك ایه‌لرینك ناچارلغی حقنده اویلاشا، سویله‌شه باشلادی. بر شاکرد:

— حضرت کیل! — دیب قچقردی. مدرسه «اوُر» ایتوب کیتدی. حضرت کردی. زور کوزلری، قزارغان یوزلری بله‌ن، اول، بو کون بتونله‌ی باشقه کشی کبی کورندی. اوطرور اوطورماسوق:

— کیترگز شول آحمقلرنی! — دیدی. بر نیچه شاکرد بیك تیز تگیلرنی آلورغه کیتدی. بتون شاکردنك آغولی کوز قاراولری آستنده، ئلله نیچه شاکردنك قاراوولی بله‌ن تگیلر کیلوب تزله‌نوب، باشلرینی ایدی‌لر. حضرتنك یوزی طاغی قورقنچلی توس آلدی...

— قایا بارا ایدك؟ نیك صورامی کیتدك؟ — دیب سوال باشلاندی. برسینك جواب بیره باشلارغه تله‌وی، بتون مدرسه‌نك: «آلدی، حضرت، آلدی، قاچا ایدی. قشقارغه آط یاللاغان ایدی» دیووی آرقاسنده سوزی‌ده ایشتلمه‌دی. تگیسی جواب بیرورگه‌ده تله‌مه‌دی. حضرت، ئلله نیچه آیت، حدیث اوقوب، استاذدن‌فاتحه‌سز طهارتگه چغارغه‌ده‌یاراماغانینی‌سویله‌ب‌بتردی. آندن‌صوك آتالرینك حضرتگه امانت ایتدروب طابشرولرینی، بونلرنك آتالرینك حکمینه راضی بولماینچه کیتولرینی، «عاق الوالدین بولا، جهنم‌نك ایك زور جزاسی عاق الوالدینگه بولور!» دیب وعظی صوگننن:

— یاتگز! — دیدی. تگیلر صوزلوب یاتدیلر. حضرت، خلفه‌لرینه اوطزار قامچی صوغارغه قوشدی. آقصاق کیلوب:

— صال کازاکییگنی، دوگغز! — دیب، اوستلرندن کازاکیلرینی آلوب، کولمه‌ك اشطاندن‌غنه قالدردی.

صوغو باشلاندی. تگی مسکینلرنك بتون تنلری سیکره، بیبی باشلادی؛ ئلله‌نیندی‌طاوشلرچغاروب، آکغری باشلادی. لکن آکار

قاراب، صوغوطوقتالمادی. آخرغه‌تابابرسی‌برده سلکونمی‌باشلادی.

صوغو بتدی. برسی طوروب اوطروب، بتون ته‌نی بله‌ن، زیانداش طوتقان کبی قالتری باشلادی. برسی یاتقان اورننده قالدی. خلفه‌نڭ «طور، طور!» دیو وینه‌ده‌قارشی‌برسوز ئه‌یتمه‌گاچ، ایکی شاکرد اوستره‌ب ایلتوب جماعت سه کیسینه‌یاتقردیلر. حضرت طاغی وعظ، نصیحت‌گه طوتوندی: اوزینڭ، شاکردلرنی بالالری کبی کورووینی سویله‌ب، آنلرنڭ شوندی فاتحه‌سز کیتو بله‌ن لعنت آلولرینی سویله‌گانده کوزلرندن یاش آقدی. بیك کوب شاکردلر جلارغه طوتوندیلر. جلاوچیلرغه قاراب طاغی باشقه‌لر قوشلدی. بتون مدرسه جلی باشلادی. حضرت قول کوته‌روب:

— باشقه‌لرگزغه الله تعالی علم نافع بیرسون، استاذ وآتا آناسوزندن چغارماسون! - دیب، دعا قیلوب، مجلسنی تمام‌ایتدی.

حضرتنڭ‌شول‌قدر کیفسزله‌نووینه، حتی‌جلاووینه سبب‌بولولری اوچون، بتون شاکرد قاچقانلرغه کوڭلندن ئلله‌نی قدر دشمانلق حسی‌بیله‌دی. آنلر بتون مدرسه‌نڭ‌دشمانلغی،مصقلی، بتون‌مدرسه‌نڭ بایکوتی‌آستنده‌یاشارگه‌مجبور بولدیلر. شول‌گورله‌ب‌طورراطورغان، ئلله نیچه یوز شاکردلی‌مدرسه‌ده، اوزلرینی‌اوزلری‌یالغزسیزوب، دشمان‌عسکرینه اسیرتوشکان‌کشی‌کبی‌هیچ‌کمدن‌دوستلق، هیچ بر ایبده‌ش، شریکدن‌آچق‌یوزکورمه‌ینچه،ماتورسوز ایشتمه‌ینچه‌طورا باشلادیلر. بتون‌شاکردآنلر اوتکانده، آنلر کیلگانده:«مونه‌آنلر!» دیب بارماق بله‌ن تورتوب کورسه‌ته باشلادی. زورلر، یاشلرگه: «مونه حضرت، استاذ، فاتحه‌سندن باشقه اش کورسه‌گز، شونلر کبی بولورسز!» دیب، تگیلرنی مثالگه آلوب سویلی باشلادیلر. یاشلر اچلرندن: «یارب، شولای بولورغه یازماسون!» دیب دعالر

قیلوب اللهغه صغنا، پیغمبرگه یالوارا باشلادیلر.
آی، آطنه اوتدی. هر نرسه‌نی توزه‌ته طورغان زمانه، تگی شاگردلرنڭ آرقالرینی توزه‌تکان کبی شاگردلرنڭ‌ده کوڭللرندن شونلرغه دشمانلقنی یودی.
مدرسه‌ده طاغی ایسکی طورمش کیتدی.

XIX

«شمسیه»نی شاقتی کوب اوقوب، حضورلرنی اوتکه‌روب، حلیم، آولغه‌قایتدی. یومشاق کوڭللی آناسی، سویه‌طورغان‌طوتالری، آنڭ بله‌ن ماقتانا طورغان آناسی، آغالری، آنی قارشی آلدی. طاغی یلده‌غی کبی آنڭ حرمتینه قوناقلر چاقرلدی. طاغی ئه‌نیسی، بر نیچه کون بر بویدن یاغوب، مونچه کرتدی. قرنده‌ش قبیله همه‌سی حلیمنی بره‌ر مرتبه آشقه، چایگه چاقردی. زور طوتاسینڭ ایری کیلوب، کورشی آولغه‌ده آلوب کیتوب قوناق ایتدی.
شونلر بله‌ن آول طورمشینڭ ماتور کونلری اوتوب کیتوب اش یتدی. یاوملی یل بولغانغه بر یاقدن اوطاویتدی، ایکنچی یاقدن قاتی صوقا کردی. ایرلر هر کوننی ایرتوك طوروب طرسقه قاطق طوتروب، ایکمه‌ك یه‌ورفه آلوب، صوقاغه‌کیته باشلادی. خاتونلر بالا بیشکلری، اوچ آیاق طوتروب، سوت، قاطق، صو، ایکمه‌ك آلوب اوطاوغه یوری باشلادی. حلیم‌ده الگه‌ری آلنغان یول بله‌ن جیگگالری، طوتالری، سگللری‌نڭ آلدینه اوطروب آط طوتوب اوطاوغه یوروركه، آنده باروب قهر صوقغان زور شیطان طایاقلرینی یومشارغان قولی بله‌ن اوطارغه، چه‌نچکیلی بیلچه‌نلرنی یولقورغه، قاتی ایتدروب، هیچ چقماسقه ایتدروب اوطورتوب قویوب

اوسکان فرشته اوله‌نلرینی اوستره‌رگه ، اوُچی ، توبِی صابی بله‌ن صولی، بورایینی‌چورماب بترگان‌ات‌اچه‌گیلرینی‌اوزگه‌له‌رگه‌طوتوندی.

طورغایلرنڭ ماتور صایراوی، قرق تورلی بال قورتینڭ موڭلی موزیکاسی آستنده، مڭ تورلی واق تویه‌ك قوش قورتلر، آلــلی گوللی کوبه‌له‌کلر بله‌ن بیزه‌کله‌نگان، خوش ایس دنیانی طوتورغان جایگی کونده قرده یورو، قرده اش اشله‌و نی قدر ماتور، نی قــدر کیفلی کورنسه‌ده ، شیطان طایـاغینڭ آغولی سونگوسی ، بیلچه‌ننڭ رحیمسز اوغی ، فرشته اوله‌نینڭ چقماسقه تله‌گان تیرسلــکی ، ات اچه‌گیسینڭ چه‌بــه‌لــه‌نــگچلــکی حلیم نی ، اول کوننوك طویدردی. شول قزو قویاشنڭ آرقانی قزدرووی آ‌ثارتله‌رتله‌مه‌س موڭ، صالقنچه مدرسه‌نی اویلارغه مجبور ایتدی. اول ، مدرسه‌دن تیز قایتووینه ئُلله نی قدر توبه قیلوب ، شول جفادن قوتولورغه یوللرده ازله‌مه کچی بولوب قارادی. آنڭ، منطقغه آلشقان باشی، طبیعت‌نڭ شول درفا، شیطان طایاقلری، بیلچه‌نلری، منطقسز ات اچه‌گیلری بله‌ن طارتشورغه مجبور بولووینه خورلاندی. اوزینه حلیم دیب گنه توگل، «شمسیه خوان حلیم» دیب قارارغه اویره‌نگان، شول «شمسیه خوان» بولووی آرقاسنده باشقه‌لردن آرتق حقلری بولورغه اویره‌نگان حلیم‌نڭ باشی، اوزینڭ شول آشلق دیگــگزنده، اوقوماغان نیتمه‌گان علیمه جگــگیلر بله‌ن برگه، بر درجه‌ده بولوب اوظاو اوطارغه بولووینه آچووی کیلدی. اوزینی، شول «شمسیه خوان»نی واقصتوغه پروتیست یاصادی. اونکان بارغان قارت، یاش موژیکلرنڭ: «ئه، شاکردنی جیکدیلرمنی! ته‌ملیمی؟ شیطان طایاغینڭ اوقلری قولغه کرمیمی؟ بو ، شول ، مدرسه‌ده بوط کوتــه‌روب یاتو توگل!» دیب کولولری، آنی،

تیریسندن چغارور درجه‌گه کیتوردی. قایتورغه وقت یتوب آطنی جیگوب، بر آرباتویه‌لگان خاتون قز آراسنده اوزینی یالغزغنه کورووی، آنڭ طاغی کیفینی بوزدی. اول اوزینی اوزی، شول شهر مدرسه‌سینڭ «شمسیه خوانی»، شول چولمه‌ك تویه‌لگان کبی تویه‌لگان خاتونلرنڭ آط طوتوچیسی بولووی اوچون اوزینی ایڭ بختسز حساب ایتدی. اول‌ده بولمادی، یولغه چغو بله‌ن بر یاش‌گنه کشی اوچراب، سلام بیروب:

— ئه، شاکردنی جیکـکانلر! چولمه‌ك صاتار، چولمه‌ك!...ـ دیب قچقردی. جیگـگی، آپالر قچقروب کولدی؛ حلیم‌نڭ بیتینه قزل یوکوردی. آنڭ کوزینه آچو چقدی. اول کولو، آڭار اوزینی‌گنه توگل، بتون مدرسه‌نی، حضرتنی مسقل ایتوکبی طویولدی. شول اوطاولرنی، شول آطقه اوطورغان خاتونلری بله‌ن اوچراغان موژیکلرنی، آنلرنڭ عادتلرینی اچندن جهنمگه یبه‌روب اویگه قایتدی. قایتو بله‌ن قارشی طوغری کیلـگان آغاسینه:

— مین، سزنڭ خاتونلرگزغه کوچر بولوب یوروگه تیلی توگل، ایرته‌گه بارمیم، اوزڭ بار!ـ دیدی. آبزیسی:

— یاری یاری، بارورمن بارورمن. سین شول، اول وقت صوقاغه بارورسڭ!ـ دیدی. حلیم یکتل‌نوب:

— بارام بارام، راحتل‌نوب بارام!ـ دیدی.

ایرته بولو بله‌ن حلیم، آطقه آطلانوب، کچکنه آبزیسی بله‌ن صوقاغه کیتدی. آبزیسی صوقانی کویل‌ب بیردی. اوّلـگی بورازنالر بیك یکل اوتدی. حلیم، قولینڭ شیطان طایاغینه، بیلچه‌نگه چه‌نچلمه‌ـ گانینی کوروب، صوقانڭ اوطاودن یکلـلگی حقنده حکم‌ده چغاردی. اوزندن اوزی: «آبزینی آلدادم» دیب کوله باشلادی.

قویاش کوتەرلدی. بتون قر بویندە صوقاچیلر یەم‌یاشل اولەن قابلاغان یپرلرنی، کچکنە صوقا بلەن قارانتوب، قرنی قارالی، قرامالر بلەن بیزەکلی باشلادیلر. طورغای‌صایراوینە «هایت، هایت، یاغالی!» دیگان طاوشلر قوشلوب قرنی جانلاندردی. قویاش قزدرا باشلادی. حلیم‌نڭ اچەسی کیلدی، بلەکلری آورتقالی باشلادی.

ایرتەگی آش یتدی. آنلر قاطق بلەن ایکمەکنی آشارغە اوطوردیلر. قاطقلی ایکمەک، مدرسەنڭ پلاوودن، خلفەلر بلەن پشورگان تەملی آشدن، اول بایلرینە قونافغە بارغاندە آشاغان شورپالی بەلشدن‌دە تەملی طویولدی. لکن آشاب بتکاچ، آنڭ بتون تەنی آورایوب کیتدی؛ بتون اعضاسی بونڭ طوروب طاغی صوقانی طوتوب یورورگە تلەوینە پروتیست یاصاغان کبی بولدی. سرصناتماس اوچون اول طوروب، طاغی صوقالارغە طوتوندی.

قویاش قردی‌دە قزدی. اول، بتون جایلك یلیسینی بر یولی یبەروب بترورگە ترگان کبی‌قیلاندی. اول، حلیم‌نڭ شول تیرسلەنوینی یاراتماینچە، آنی جزالر اوچون تگی آبزی بلەن برسوزلی بولغان کبی، قزدرورغە، یاندرورغە، کویدرورگە طوتوندی. حلیم‌نڭ ایرنی کیبدی، بوغازی یابشدی ـ جهنم‌دەگی کبی اچەسی کیلدی. توشکە طوقتاغاندە، اول، یلوب بتکان ئەیرەن اچودن باشقە بر نرسە آشی آلمادی: پشکان یموقەدە آنڭ تاماغندن اوتمەدی؛ قایماقلی قاطق بلەن قابقان ایکمەك کیسەگی‌دە بیك اوزاق آوزندە ئەوەلە‌نگاننڭ صوڭندەغنە آرتقە کیتدی. آنڭ بتون تەنی، اعضالری ایزلوب کیتوب، آربا آستینە یانوب یوقوغە کیتدی. یوقونڭ ایڭ تەملی یپرندە آنی آبزیسی اویاتدی. طاغی شول جهنم اسسیسی کبی اسسی کوندە، شول اللەتعالی‌نڭ آدم بالالرینە آچووی کیلوودن بیرگان

صوقاسینی طوتوب یورورگه تییشلیگی کوز آلدینه کیلدی. اول اوزینینگ صوقاسینی، بتون صوقالرنی واتوب بتروب، اوزینی، اوزی کبی کشیلرنی شول جزادن قوتقاراسی کیلدی. قینالوب ارغتلغان کبی سویه‌کلری بلن، اول، آقرتن‌غنه باروب صوقاغه طوتونوب، «یاغالی!» دیب آطنی قوغانده اوزینی دنیانینگ اینگ بختسز کشیسی کبی حس ایتدی. یراقدن‌غنه صارق کتووی، آننگ آرتندن کتوچیسی کورندی. اول، حلیم‌دن یراق توگل‌گنه کورنه طورغان ماتور کول یانینه طوقتاب، قامشدن یاصاغان قوراینی اوینارغه طوتوندی. اول کتوچی‌نینگ، شول یه‌مسز صوقا بلن، تیرس آط بلن شول ماتور یاشل قرنی قارالتورغه مجبور بولماووی اوچون حلیم آنی کونلی باشلادی. آ کار قزغا باشلادی. آننگ ماتور، کیینگ قرده، یاشل کایمه‌لر بلن کایمه‌له‌نگان، طومراب طورا طورغان کول بوینده یاتووی، آننگ آیاغینی اوستره‌ب آط آرتندن صوقاغه ئله‌گوب بارورغه تییش بولماووی- اینگ زور سعادت، اینگ زور بخت کبی بولدی. اول:

— آی، شول کتوچی بولساکچی!-دیدی. بر ایکی صاژین‌غنه آلده بارا طورغان آبزیسی ایشتوب:

— آوزکدن جیل آلغری! آننگ نرسه‌سی بار؟ اویی یوق، یورتی یوق؛ اوی‌دن اویگه آشاب یوری، آننگ‌قای ییرنده راحتی؟!- دیدی. حلیم جواب اورنینه:

— نـا، یاغالی! - دیب قچقردی. لکن کوکل کتوچیدن کیتمه‌دی. طاغی قویاش قزدردی. طاغی آوز کیبدی. طاغی حال بتدی. کیچ بولا باشلادی. حلیم آطقه یاردم ایتو توگل، یوك بولوب آرتدن اوستره‌له باشلادی. آط تیرگه باتدی. آبزیسی قاراب:

— اوستره‌لمه، صوقاکنی کوته‌روب یورا- دیدی. حلیم بر

بورازنا کوته‌رسه‌ده، طاغی قولی طثلامادی، طاغی ایسکی حالنی آلدی.

مونه قویاش توبه‌ن توشدی. یالقاوراق موژیکلر، بیر بتر-گانلری آقرن آقرن کیته‌باشلادیلر. حلیم‌نڭ آبزیسی بیر باشینه یتکاچ، بیك زور ایتدروب «طوا...» دیب قویدی. آنڭ آطی، آرغانلرینی شونده قالدرور اوچون کبی، ته‌نلرینی درلده‌توب صوزلدی، کیبرلدی.

مونه آطلر طوغارلدی. ایکیسی‌ده قوینلرینه آپپاق صوقا قاشقلرینی قصتروب اویگه تابا یونه‌لدیلر. بتون قرده‌غی صوقاچیلر آطلرغه مندی. هممه‌سینڭ قولنده‌غی صوقا قاشقلری قویاشقه قارشی یالترری، کیڭ صحراده اوزلرینڭ یالتراولری بله‌ن اوینی، ایرته‌گه قدر قویاش بله‌ن صاوبوللاشا باشلادی. کیچکی صالقونچه جیل ایسدی. طاغی قوشلر کیچکی کویلرینی کویلی باشلادیلر. بورونغه خوش ایس به‌رلدی. حلیم، قزولاب قزولاب، آطنی قاولی باشلادی. مونه آولغه کرلدی. مونه‌اویگه یتلدی. آبزیسی «طو-وا!» دیوبله‌ن قلت ایتوب سیکروب توشدی. حلیم‌ده آنڭ کبی قیلنوب آطنڭ صرتینه طایانوب سیکرمه‌کچی بولدی، لکن کویه‌نته کبی قاتقان قوللر آنڭ بیورغینی طوتورمادی. آط اوستندن یارتی‌یغلوب‌توشدی. صوقا قاشغینی آلورغه تله‌گانده‌گنه اول، ترسه‌کدن توبه‌ن قولینڭ بوگلمه‌گانلکینی، ترسه‌کده‌گی بوونڭ یوغالوب، قولنڭ اوزون آغاچ کیسه‌گی کبی برطوتاشقه‌غنه ئه‌ورلگانینی سیزدی. اول، اوطاودن قایتقان آغاسینه نی قدر سرنی بیرمه‌سکه تله‌سه‌ده، آنڭ «نی حال؟» دیگان سوزینه قارشی، تلی «یاخشی» دیه آلسه‌ده، قولی صوزلغان کوینچه قالدی. اول آنی توشره‌ده منگره‌ده آلمادی. چای یانده‌ده قولی صوزلمادی. آش یانده‌ده یازلمادی. بتون اوینڭ

كولكیسی آستنده، حلیم، قولینی یازار اوچون، ئەنیسی یاغوب قویغان مونچەغە كیتدی. ئللەنی قدر تیرلەگاننك صوڭنده آنك قولی آزراق یازلدی. اول، آنی اووا اووا كویەنتەلكدن چغاردی. یوونوب، یومشاروب قایتوب، چای اچوب یوقلارغە یاتدی. لكن ایرتەگە طاغی شولای بولو اوپی آنی ایزەرگە طوتوندی. آرووینك ایگی چیگی بولماغانغە، بو اوی نی قدر یەمسز بولسەدە آنی یوقودن طیا آلمادی، اول ئولك كبی یوقوغە كیتدی.

جیلەنلر، یورغانلر بلەن قورغان تەرەزەدن كرە طورغان قویاش یاقتیسندن اویانغانده وقتنی بلە آلماسەده، طوروب چقغاچ ساعت طوقزلر ایكانلكینی، اشكە كیتەسیلر ئللە قایچان كیتكانلكینی سیزدی. اول اوزینك بوكون بارماینچە قالووی اوچون ئللەنی قدر شكرلر ئەیتوب، عمری بوینچە صوقاغە بارماسقە توبە ایتدی. قایناغان صاماڤاریانندە ئەنیسی بلەن قاینار قیماقلاب چای اچوب، جایگی ماتور كوندن لذتلەنورگە طوتوندی. ئەنیسی:

— اوطاوغە آتاك كیتدی. ایندی سین اشكە یورمەسەك. اویلە آلددن آلانغە باروب اومارطەلرنی قاراب كیلسون دیب ئەیتدی ـ دیدی. بوخبرنی حلیم، مەڭگولك قاتورغەغە حكم قیلنغان كشینك آمینیستیا آلوودن كیم ایتدروب قبول ایتمەدی. اول، بتون جانی تەنی بلەن راحتلەنوب، وقتی یتەریتمەس اومارطە آلانینە كیتدی.

اوزون آرش، آنی، باشینی ایبوب سلاملەب قارشی آلدی. اورمان گورلەب آنك جیگگووینی قوطلادی. اومارطەقورتلری بزلداب آنك اوچون موزیكەسینی باشلادی. یومشاق قویاش یلیسی آنی اوبدی، قوچدی، سویدی.

XX

اومارطه صاقلاو، سیره‌ك صوراق آیرغان ایللرنی جبیوب، عمرنك یارتیسینی اورمانده، ماتور یالانلرده اوتکارو نی قدر قزق، نی قدر راحت بولسه‌ده، اوراق یتکاچ حلیم یالاننی طاشلادی. اول آغالری، آپالری، جیگگالری بله‌ن اوراقغه یورورگه طوتوندی. قزو کونده ایرته‌گی طاتلی یوقونی اوزوب اوراقغه کیتو، کون بویی اوچی کورنمه‌گان آرشنی اورو‌ب کولته‌لرته‌گه‌ره‌توب طورو نی قدر آوربولسه‌ده، صوقا کبی اوك طوپاس بولماغانغه، حلیم اول قدر آورسنمادی. ایرته‌طورغانده‌نی‌قدر طوراسی‌کیلمه‌سه‌ده. طوروب یو ونوریو ونماس آرباغه چغوب اوطورغانده، آربادغی بتون کشی بله‌ن، خصوصا بونی مصقللی، کوله طورغان زورآبزیسی بله‌ن اورششاسی کیلسه‌ده، صاف صالقون هوا آنی صووغاینه، شول ماتورقر آنی اوزینك اچینه آلوب، آنك آچووینی قایتارا ایدی. لکن‌کوننك اوزه‌کده‌گی ایرننی یارا طورغان اسسی جیلی، آرقانی قزدرا طورغان شفقتسز قویاشی مدرسه‌نك صالقونچه‌اورنلرینی‌ایسکه توشورته، بوکون، حاضر مدرسه‌گه کیته‌سینی کیتره ایدی. طاغی قویاش باتا، طاغی چغا، طاغی حلیم آرباغه اوطروب اوراقغه کیته ایدی. بو، برسی برسینه اوخشاغان‌طورمش، اوزینك برتوسلی‌لگی بله‌ن آنی طویدرسه‌ده، اوزینك اشینك آورلغی بله‌ن اینتکدرسه‌ده، کون‌اوتکاندن‌اوته‌بارا،کون‌اوتکان‌صایون‌قرچوارلاناباراکیچ یتکان صایون اوقا توسلی صوزلوب یاتقان آرشلر آزایا بارا، صاری قاملنی بیزه‌کله‌ب، ماتور ایتدروب اویلگان چوملرکوبه‌یه بارا ایدی. مونه اوراقده بتدی. اشنك یارتیسی اندرغه کردی، هر اندرده

اورلق صوغلا باشلادی. اول‌ده بتدی، اوجم صوقاسی یتدی. صابان آشلق اوراغی اولگوردی. حلیم، بیش وقت نماز کبی، بونلرنک همه‌سینی‌ده بروم بروم اشله‌ب اوتدی. لکن شول اشلکلی‌طورمش، بو یل، الگه‌ریگی‌گه قاراغانده ئلله نیچه ئلوش آنی آرتدی؛ شول ایکی آی بویی طوقتاوسز قردن کرمه‌وآنی طویدردی، شول آول طورمشی، شول طوقتامایـنچه اشله‌ب قاطوب بتوب یاشاو، طوزانلی ته‌ن، طوزانلی کولمه‌ك اشطان بله‌ن یورو، آنی بتون آولدن بیزدردی. اول بتون اویی، فکری بله‌ن، شول اشدن طوقتامی‌طورغان آولدن کیته‌رگه طرشا باشلادی؛ مدرسه آنك کوز آلدنده اوجماح کبی کورنه باشلادی. صابان آشلق اوراغی بته‌ر بتمه‌س، اول، ئلله نیندی حیله‌لر طابوب مدرسه‌گه کیتدی.

مدرسه‌گه کیلوب بر ایکی آطنه طورمادی، بر «عقائدخوان»، بر «سلم خوان» چیت مدرسه‌لرگه مناظره‌غه بارورغه حاضرله‌نه باشلادیلر. حلیم کوبدن شونی اویلاب یورگانگه، تگی شاکردلر کیلوب کیتکاندن بیرلی آنك ایدیالی چیت مدرسه‌لرگه مناظره‌غه بارو بولغانغه، اول‌ده شونلرغه قاتشماقچی بولدی. بو اشده بتون مدرسه قاتشقانغه، همه خلفه بونلرغه هر مسئله حقنده تورلی بحثلرنی، تورلی اعتراضلرنی، جوابلرنی تقریرگه طوتوندی. بر ایکی آطنه اچنده شول مناظره‌غه حاضرله‌نو بله‌ن وقت اوتدی. حضرت اویده بولماغانغه، آندن صورارغه لزوم‌ده کورله‌مه‌دی. بر میشچه‌ندن بر آطنه‌غه دیب، جیکگان کوینچه آربا آلندی. بوقچه‌لرغه کولمه‌ك اشطانلر تویه‌لدی. ایبده‌شلردن چیتکلر، که‌وشلر، جیله‌نلر کییلدی. «قاضی»، «عقائد»، «شمسیه»، «عبدالحکیم» قولغه آلنوب، اوچ مناظره‌چی یولغه چقدیلر.

XXI

زورغنه پخته‌گنه بر یورتنك یانینه مناظره‌چیلرنك آطی کیلوب طوقتاو بله‌ن، برسی قابقانی آچوب کروب، باشینی‌توبه‌ن گنه بوروب «السلام علیکم!» دیب، قوناق بارلغندن خبر بیردی.

قارا قارشی ایتدروب صالنغان اویده حرکت باشلاندی. ته‌ره‌زه‌نك یانینه کیلوب ئلله نیندی شه‌وله‌لر قاری باشلادی. ته‌ره‌زه په‌رده‌لری یارق‌غنه ایتدروب آچلدی. ته‌ره‌زه توبنده‌گی آلمالی گوللر، ایسلی گوللر سلکندی. مونه ایشك آچلغانی ایشتلدی. آق‌یاقنك ایشکی آچلوب کیتوب، ایللیلر چاماسنده‌ماتورغنه‌صاقاللی، اوستینه بیقه‌سه‌ب کازاکی کیگان، یالان آیاقغه باشماق‌اله‌کدرگان حضرت کورندی. مناظره‌چی «السلام علیکم!» دیب کورشوب یته‌رگه اولگورمه‌دی، حضرت:

— شاکردمی؟ قایده‌غی؟ اول‌قابقا توبنده‌گیلر سینك‌ایبده‌شمی؟ خوشگز، کرگز، کرگز! ـ دیدی. اوزی تگی قابقا توبنده‌گیلرگه باروب: «کرگز!» دیب امر ایته‌رگه‌می، ئلله استاذ بیکه‌گه صاماوار قویارغه‌قوشارغه‌می تییشلکنده ایکیلنگان کبی طورغاننك صوڭنده:

— استاذ بیکه، کرگز، کرگز! قوناقلر، صاماوار قویگز!ـ دیب بوطاب قویدی. اوزی بیك شادلقلی اش کورگان کبی قابقانی آچا باشلادی. شاکردلر شول قدر آچقلق بله‌ن‌قارشی آلنوغه ایسلری کیتوب طورغانده، بیقه‌سه‌ب کازاکیلی حضرت:

— شولای، خوشگز، الله قوناقلری! مناظره‌غه بارامسز؟ شهر شاکردلری‌می دیمسز؟ـ دیب، شاکردلرنی‌صوراشا باشلادی. حضرت آطقه قاراب: «طواروولر، طواروولر! ملا کم اسمگز نیچك؟»

دیب همه سینگ اسملرینی صوراب آلدی ده، کورشی یورتینه تابابار وب:

— کورشی، کورشی! احمدجان! - دیب قچقرورغه طوتوندی.
شول طاووشلارغه قارشی ئلله قایدن: «السلام علیکم!» دیب بر قارت چقدی. حضرت آکار قاراب:

— مونه، کورشی، طالبلرنگ آطلرینی آلوب طوار. بیك هیبت قارا! - دیدی. کورشی، اول سوزگه اهمیت بیرمه‌گان کبی گنه: «السلام علیکم!» دیب کیلوب، شاکردلر بله‌ن کورشدی. حضرتنگ کچکنه گنه اوغلی، حاضرگنه کییوب بترگان کولمه‌ك، اشطان اوستینه، قصقه جیگلی کازاکیینی کیه کیه زور بر باقر قومغان بله‌ن صو آلوب چقدی. حضرت:

— شاکردلر طهارتله‌نگز! اوغلم، طاغی بر قومغان چغار! - دیدی. یولده طوزانلانوب بتکان شاکردلر، کله‌پوش، بورکلرینی صالوب، یورت اورطه‌سنده یوونورغه طوتوندیلر. کورشی، آطنی بوروب آلوب، اوزیورتینه چغاروب طوارا باشلادی. شاکردلر صالقون هیبت صو بله‌ن یوونوب، آپپاق سولگیلر بله‌ن سورتنوب بتو بله‌ن، حضرت:

— ئه‌یده‌گز، ئه‌یده‌گز، ئه‌یده! خوش ملا علیم، خوش محمد صفا، خوش ملاحلیم! ئه‌یده‌گز، سز قوناق. طلبهٔ علم - ییرنگ فرشته‌سی دیلر - دیب، شاکردلرنی آلدن کرورگه قستی باشلادی. شاکردلرنگ: «یوق، حضرت، یوق، آلای ادبسزلك بولا!» دیب ئه‌یتولرینه قارشی، حضرت، «یاری آلای بولسه» دیب، آلدن ایشکنی آچدی.

هیبت پالاصلر جایلگان، ته‌ره‌زه توبلرینه قنه، حتفه گل، ایسلی گل، اورمه‌لی گل، آلمالی گل، زغفران طوتورغان، بر پوچماغینه بیك هیبت اشکاف قویوب، چینایاقلر تزلگان، صاندق اوستلرینه منده‌رلر اویلگان، پخته، پاك اویگه کردیلر. حضرت، «خوشگز!»

دیب، اوینك تورینه، چای اوروني حاضرلەنگان ییرگه اوطرورغه چاقردی. شاکردلر اوطرور اوطورماس اوق، حضرت:

— استاذ بیکه، صاماۋارنی آشقدر، شاکردلر آچقغانلر در، آشارغەده برەر نرسه یاصاگز!- دیب امر بیردی. بولمەده ئلله کملر شلترادی. بر ایشك آچلدی، بر ایشك یابلدی. تاریلکه شلتراوی قلاقغه کردی. چژ چژ ایتکان مای قزووی طاووشی بلەن قوورغان یمورقه ایسی شاکرلرنك بورنینی قتقلادی. مونه ایشك شقلدادی. حضرت، تیزگنه طوروب صاماۋارنی آلوب کیلوب، چای صالدی. اوستینه صالفیتلر یابقان بغدای کومەچی، مای- باللرنك اوستندەگی پردەسینی آلوب طاشلاب:

— آشاگز، شاکردلر، آشاگز! بسم الله الرحمن الرحيم!- دیب بر کیسەك بغدای کومەچینی آلوب، مای بلەن بالغه صوزلدی. شاکردلر حضرتدن قالشمادیلر؛ چای پشوب یتکانچی دورتیسینك ده آوزلری چەپلدەرگه طوتوندی. حضرت چای یاصادی. چاینك نچکه خوش ایسی بولمەگه طارالوب، حضرتنك «چای خور» ایکانلکینی بلدرتدی. مونه مخدوم، زور تاریلکه بلەن توشورمیم توشورمیم دیب، قورقا قورقا غنه کوتەروب تەبه چغاردی. اوزاق اوتمەدی، طولی مای صاووتی یارتیغه توشدی. بیك کوب ایتدروب آغوب طورا طورغان صییق بال بتوب، آق کەرەزلر یمرله باشلادی. زور تاریلکه یمورقەدن‌ده اویات ئلوشی گنه قالدی. چای بیك اوزونغه صوزلدی. حضرت، صاماۋارنی هیچ سوندرمەینچه، گوژلەب- صلوة ئەیتوب طورغان صاماۋاردن چینایاق چای یاصاودن طوقتامادی.

مناظرەچیلر چایدن طویدی. طاماق‌ده سیپلەندی. حضرت

اوزی‌ده چایدن بر آز قناعت حاصل ایتوب، صو صاوینی باصدردی. اول مناظره‌چیلرنڭ آتالرینی آنالرینی، نسللرینی - همه‌سینی صوراب بتردی. ئلله‌نی قدر مدرسه‌ده‌گی واقعه‌لرنی، باشدن اوتکان حکایه‌لرنی سویله‌دی:

— بز ایندی، مونه شولای، آولده قارا طولا آغارتوب، شول موژیکلر بله‌ن یاشیمز. مدرسه تربیه قیلا آلمادق شول ایندی؛ اوقات خمسه‌مزگه دوام ایتوب طورامز، الله‌غفو قیلسون ایندی - دیدی.

بو سوزلرنی ئه‌یتکانده، حضرتنڭ یوزینه، درستی‌ده مدرسه تربیه قیلورغه درد بارلغی چقدی. شاکردلرده تلگه یوزك یاشرمه‌دیلر. خصوصا محمدصفا، ئلله‌نی قدر اوز تیره‌لرنده‌گی ملالر، ایشانلر، بایلرنڭ حالینی سویله‌دی.

محله‌نڭ فائده‌لی، فائده‌سزلغی حقنده سویله‌شه سویله‌شه قوناقلر، حضرت بله‌ن یورتقه چقدی. حضرت:

— مونه بونسی کله‌تمز، بونسی مونچه‌مز. بزنڭ ملا خلقی مونچه‌سز طورا آلمی ایندی... - دیه‌رگه اولگوره آلمادی، «قتیق، قتیق» دیب قورقوب یوکره طورغان بر طاووق، آنڭ آرتندن بر نیچه یاش گنه خاتون قز، ایڭ آرتدن مخدوم کورندیلر. شاکردلر خاتونلرنی قاراب بتروگه اولگوره آلمادی، آنلر ئلله نیندی، بیك اوك ئه‌یتورگه یاراماغان سوزلر ئه‌یتوب، قچقرشوب آرتقه تابا یوکوردیلر. طاووق، آرتندن کیلوچی مخدوم گنه ایکاننی کورگاچ، شریعتنڭ شول حکمندن فائده‌له‌نوب، جانینی صاقلار اوچون کله‌ت آستینه کروب قاچدی. مخدوم کیلوب، «کش، کش!» دیب، بالچقلر، طاشلر بله‌ن طاووقنی چغارورغه طرشسه‌ده بر معنی‌ده چقماغانینی کوروب، آیپاق کولمه‌ك اشطانغه قاراب بر آز طورسه‌ده،

قورصاق بله‌ن یاتوب کروب کیتدی. اوزاقلامادی، طاووق چقدی. طاغی بورولوب کره‌سینی سیزنگاچ، حضرت، «کش، کش!» دیب قوا باشلادی. حضرت یاننده باصوب طورا طورغان علیم‌ده حضرت آرتندن کیتدی. بر پوچماقدن بورولوب، طاووق طاغی کله‌ت آستینه قاچا باشلاغاچ، حلیم‌ده قووشورغه‌یابشدی. یالغزغنه قالغاننی کورگاچ، محمد صفاده بونلر آرتندن کیتدی. طاووق تورلی حیله‌لی مانیۋرالر بله‌ن ایرلرنی آلدی آلماغانغه‌می، ئلله تگیله‌ی گنه‌می، خاتونلر باغینه کیلوب چقدی. خاتونلر، «طوت، طوت! طوت عائشه‌!» دیب، طاووقغه تابا آطالدیلر. آنلر طاووقغه باروب طوتار-غه‌غنه یتشکانده آتالری حضرت، آنڭ آرتندن اوچ قوناق شاکرد کیلوب چقدیلر. قزلر طاغی ار-چر کیلوب تورلیسی تورلی یرگه قاچوب، قایسی آنده قایسی بونده پوصوب، یاولق قریلرندن‌غنه شاکردلرنی قاری باشلادیلر. طاووق، بو یولی‌ده شریعتدن فائده‌-له‌نورگه اویلاب، مونچه‌غه تابا قاچدی، لکن مخدوم بیك قزو باروب طوتوب آلدی. طاووق چرلدی-چرلدی اوزینڭ یازمشینه رضا بولورغه مجبور بولدی.

ایکندی‌یتدی. شاکردلر حضرت بله‌ن مسجدگه باروب، بونلرغه باشقه اوچ دورت قارت بله‌ن برگه نمازاوقوب چقدیلر. ایکندی آخشام آراسنده شاقتی وقت بولسه‌ده، حضرت، اویگه آلوب قایتسه طاغی آبصطایلرنڭ صارق، صیبر بله‌ن ماتاشا طورغان وقتلرینه اوچرامیم دیب، آنلرنی اندرغه آلوب کیتدی.

زورزوربلطرغی کیبه‌نلر، ئلله نی قدر اویلوب قویلغان پچه‌ن، حضرتنڭ طازا بای ایکانلکینی کورسه‌تدی. حضرت، طایاغی بله‌ن اورمانڭ برپوچماغینه کورسه‌توب:

— ئەنە شونده بزنك اومارطەلر طورا، کورشیسنده بزنك ملاق اولوشی پچەنلکمز - دیدی. آخشام یتە باشلاغاچ، الگەریگی مدرسه حاللرینی سویلەب، حضرت، قوناقلر بلەن مسجدگه قایتدی. یولدە:

— طهارتگز چدارلق بولسه، آخشام اوقوب چغامز - دیدی.

شاکردلر اویگه قایتورغه تییشلکینی ئەیتمەگاچ، آخشامدە اوقولدی.

اویگه قایتوب کرگانده بایاغی یبرگه بیك هیبت آش اورونی حاضرلەنگان؛ طاش، آغاچ صاوتلرده هیبت قایماقلی سوزمەلر طوتورلغان، بوروچ، طوز اورنینه تزلگان؛ تاریلکەلر، قاشقلر کیره‌گنچه قویلغان طابدیلر. حضرت:

— سزنی آچقدردق، یەگز، قوناقلر، اوطورشگز.... دیەرگه اولگورمەدی، ایشکدن زور میسکی صوزلدی. آنك اوستندن هوالانو بقنه چقغان بۇ، شاکردلرنك بورنینه کیلوب بەرلوب، آنلرنی طاغی قزقدروب قویدی.

آش باشلاندی. بیك تەمـلی ایتدروب شورپا آشالغاندن صوك، ایکی آیاغینی ایکی یاقغه صوزغان کوینچه طوتورلغان بایاغی طاووق، بەرەنگیلر بلەن کورشیلشوب، مجلسکه کیلدی. حضرت، طاووقنی بر آز قاراب طورغاننك صوڭنده:

— قایسیگز بوزاسز؟ — دیدی. شاکردلر، طاووق بوزو بیك کچکنه اش توگل ایکانینی بلگانگه، خصوصا قزلی اویدەطاووق بوزا بلمەینچه کولکیگه قالغان شاکردلرنك حکایەلرینی قرق مرتبه ایشتکانگه، برسیدە بوزارغه راضی بولمادی. «آلای بولسه میڭا قالا ایندی!» دیب، حضرت اوزی بوزا باشلادی. آفرتن غنه ایتدروب، بتون قاعدەلری بلەن بوزوب بتروب، اوچاسینی، ایەرینی، قاناتینی، ایتلی سویەکارینی شاکردلرنك درجەسی بلەن آلدلرینه

قویغاننك صوكنده مایلی بارماقلرینی یالاب ، آندن قالغان ماینی چیتکینه‌اشقوب: «یه‌گز، بیورگز !» دیدی. شول‌وقتده، ایشك‌تو بنده باصوب طورا طورغان مخدوم، بورونینی شاقتی اوزون ایتدروب پشلاتوب قویدی. حضرت، اونوتقان زور بر اشنی خاطرینه توشورگان کبی:

— ئه، اوغلم سین‌ده بونده‌منی، کیل ئلی، مه! - دیب، بر بوطنی طوتدردی. بوطنی آلو بله‌ن مخدوم یوغالدی؛ قوناقلر آشارغه کرشدی. اوزاقلامادی، طاووقنك قاتیراق سویه‌کلرینه باشقه بر نرسه‌سیده قالمادی. حضرت، آش بتکاننی بلدرور اوچون کبی، آلدنده‌غی تاریلکه‌نی یالارغه طوتوندی. شاکردلر برسی آرتلی برسی تاریلکه‌لرینی یالاب، یالتراتوب قویدیلر.

آش بتدی. حضرت، شاکردلرگه قاراب:

— بز ایندی، داملالر، مونه بونده غیوب شفق بولماغانغه جایلرن یستونی اوقومیمز. سزنك حضرت اوقوطرفنده ایندی!- دیب، سوز باشلادی. اوزی شونده‌غی یاستق‌غه‌طایاندی، شاکردلرگه «مونه شول منده‌رلرگه طایانگز!» دیب، بره‌ر منده‌ر ارغتدی.

بزنك مناظره‌چیلر فقه‌گه شه‌ب بولماسه‌لرده، آش سگدرورلك قدرگنه فقه مسئله‌لرندن‌ده سویله‌رلك قوّتلری بولغانغه ، اوزلری بلگان دلیللرنی کیتوردیلر. سوز قزولانوب کیتمه‌دی. حضرت اوزی‌ده بیك اچکه باراسی کیلمه‌گانگه:

— بز ایندی دنیا بله‌ن مشغول. کتاب زور، قاراب بولمی. اوزمزنك حضرتلر آرتندن بارامز ایندی!- دیدی. شول سوزلرینك درستلکینه دلیل ایتکان کبی، شاقتی‌غنه کوب اویلگان کتاب شورلکینی کورسه‌تدی:

— اورم‌ده آلدم، ئه‌تیدن‌ده قالدی. «جامع الرموزم»، «مشکاتم»ده بار!- دیدی. شول قدر کتابی بولغاچ شاکردلرنڭ کوز آلدنده حضرتنڭ بازاری کوته‌رله توشدی. شول علم مسئله‌سینه کروب کیته‌رگه اولگوره آلمادیلر، ایشك آرتنده صاماۋار: «مینی آل، چای صال! مینی آل، چای صال!» دیگان کبی کویلی باشلادی. بو موکلی ماتور طاووش حضرتنی سیکرتوب طورغزدی. صاماۋار یانینه بارغاچ، حضرت، آبصطای بله‌ن بولورغه کیره‌ك، ئلله نرسه سویله‌رگه طوتوندی. شول‌سوزلرنڭ تأثیری بله‌نمی، اورندن چغاربمی:
— بز، آلای‌بولسه، داملالر، چغوب طوریق. استاذبیکه اوزمز چای اورونی حاضرلیمز، دی- دیدی. شاکردلر، طولی قورصاقلرنی کوته‌روب، طشقه چقدیلر. حضرت‌ده آنلر آرتندن چغوب:
— مونه شولای طورامز ایندی. مدرسه‌ده‌وقتده‌مدرسه‌نڭ‌قدرینی بلمیسڭ؛ حاضر بیك باروب طورور ایدك، وقت اونکان، دنیاباصقان، بالا چاغا بار!- دیدی.

شول سوزلردن صوڭ، حضرت، آورغنه صولاب، مدرسه‌گه باروب طورا آلماووینه‌قایغرغان کبی بولوب قویدی. اول‌اوزینڭ شول حالینی ماتورراق کورسه‌تور اوچون کبی:
— همه کشی شهرگه ملا بولا آلمی، همه کشی مدرسه تربیه قیلا آلمی. قارا موژیك، قارا طولانی‌ده آغارتورغه کیره‌ك بیت. مونه فلان حضرتنی بله‌سز؟ اول مینم شریك. حضرتدن فاتحه‌نی بزده آندن کیم آلماغان ایدك. اول مدرس بولدی. بز آول ملاسی، امامی بولدق. هر کشینڭ بختی بر توسلی بولمی. شولای، داملالر. لکن مونه بالا چاغا کوبره‌ك. الحمد لله، محله‌م یاخشی، ایل قارت بله‌ن طنچ یاشیم. استاذبیکه‌دن‌ده اوکدم. مرحوم

ملا رحمةالله حضرت قزی ایدی. بلمی طورغانسز، قزان شاکردی ایدی - دیدی. طاغی‌شول سوزینی‌دوام ایتدرورگه اولگورمه‌دی، آبصطای اویدن شاقلداتدی. حضرت، قوناقلر بلەن برگه کروب، طاغی چای یانینه اوطوردی. چای‌نڭ اورطه‌سنده‌غنه، خاطرینه توشورگان کبی:

— نمازغه بو کون بارا آلمادق ایندی، اویده اوقورمز- دیدی. حضرت، قوناقلر، طانلی یوکه بالی بلەن صاماۋارنڭ‌صووی بتکانچه اچدیلر.

چای بتوب طهارتلەنوب کرگانده، شاکردلر، اوزلرینه‌مامق توشه‌کلر، یاستقلردن اورونلر حاضرلەنگاننی کوردیلر. حضرت:

— نمازنی،شاکردلر، برگز اوقوب بیرگز ایندی. بزنڭ‌اویگه‌ده فاتحه بیرگز! - دیدی. مناظره‌چیلرنڭ زورراغی، صفا، امام بولدی. حلیم قامت توشوردی. یگل‌گنه نماز اوقوغاننڭ صوڭنده، حضرت: «برگز قرآن اوقوگز!» دیگاچ، آراده ماتور طاووشلیلری، حلیم، قرآن اوقودی. بولمه الگەری شطردادی، آندن آری طندی. دعا قیلغاچ، حضرت، حلیم‌نڭ طاووشینی ماقتادی. تیره یاقده‌غی قاری‌لر حقنده، نیندی‌قرأتلری بولووی حقنده، سویلەرگه طوتوندی. حضرت، بورمی صوزمی‌غنه اوقواسه‌ده، مصر مقاملرینی سویو- وینی سویلەدی.

نمازدن صوڭ یاتارغه‌دیب حاضرلەنگانده، طهارت آلغانده‌چویگه ئلوب قالدرغان کازا کیسندن یاولق آلورا وچون، حلیم کسه‌سینه طغلدی. یاولق یانینه پختەلەب، بتی توسلی ایتدروب توزولوب صالنغان کاغد آنی عجبگه قالدردی. بوکاغدنڭ مخدومه‌لرقولی بلەن یازلوونده آنڭ بیك تیز اوك شبهه‌سی بتدی. اچنده نی بارلغینی

نی قدر بلورگه تلەسەدە حضرت آلدنده اوقی آلمادی. حضرتنڭ بونلر بلەن یاتورغه حاضرلەنووی، بوکون اوقورغه امیدینی بتردی. اول، حضرت بلەن موژیکلر عادتی حقنده سویلی طورغان صفانی قالدروب، علیمگه کیلوب:

— ئەیدە طشقه چغوب کرەمز! ـ دیدی.

طشقه چغو بلەن، اول، علیمگه اشنی آڭلاتدی. شوڭار نیشلەرگه بلمی کلەت آرتینه باروب، آی یاقتیسنده اوقورغه طوتوندیلر. آینڭ ضعیف یاقتیسی اوقورغه ایرك بیرمەدی. آنلر اچلرندن ئلله نیندی احتماللر یوروتوب سرلەشوب طورغانده، قارشی اوینڭ تەرەزەسینه اوط توشدی. حلیم بلەن علیم قاراشا باشلادیلر. تەرەزە یانینه ایکی یتکان قز کیلوب باصدی. آنلرنڭ اوزون طوالملری، توگەرەك یوزلری، قارا قاشلری، بییك کوکرەکلری ـ هەمەسی آب آچق کورندی. شاکردلر طنلرینی آلماینچه قارارغه طوتوندیلر. تگیلرنڭ برسی بونلرنی کورگان کبی بولدی. ایکی قز بردن آرتقه تابا چیکدیلر، لکن اوزاق اوتمەدی، طاغی تەرەزە یانینه کیلدیلر. علیم، قزلر بلەن ماتاشقالاغان بولغانغه، آقرتن‌غنه یانلرینه بارا باشلادی. بر قز:

— کیلمه، کیلمه، ئەتی چغا! ـ دیدی. علیم آنلرنڭ سوزینه قارارغه تلەمەسەدە، ایشکدن چغا طورغان حضرتنڭ طاووشی آنی اول فکردن قایتاردی. تگندەدە تەرەزە یابلدی. شاکردلر کروب یاتدیلر. بیك اوزاق شول قزلرنی اویلاب، تورلی فرضلرغه چوموب یوقلاماسەلردە، آخردن آنلردە، حضرت، صفا کبی مشنارغه طوتوندیلر.

ایرته طوروب پەرەمەچ، قیداق بلەن چای اچکاننڭ صوڭنده،

شاکردلر، حضرتکه رحمتلر اوقوب، بوندن یکرمی بیش چاقرملغی مدرسه‌گه تابا یونه‌لدیلر.

XXII

آولدن چغوب کیتکاچ شاکردلرنڭ برنچی اشی، البته، تگی خطنی اوقو بولدی. یه‌مسز گنه ایتدروب یازلغان خطده، بر نیچه‌عادی، شوندی خطلرغه یازلا طورغان بیت‌گه باشقه: «السلام علیکم سزکه شاکردلرنڭ سروری....» کبی یازلغان معنی‌سز عباره‌لردن باشقه بر نرسه‌ده چقمادی. آنلر آنڭ تورلی یاغینی ئه‌یله‌ندروب ئه‌یله‌ندروب قاراسه‌لرده شول عباره‌لرنی تورلیچه ایتدروب مطالعه قیلسه‌لرده، همان شول ایسکی معنی‌دن باشقه سر آڭلامادیلر. خطنڭ صوڭ یازلووی اوچون مخدومه‌لرنی عیبله‌ب بترگاننڭ صوڭنده، قزلر بله‌ن کورشه آلماو اوچون اوّلی صفانی عیبله‌دیلر، آنڭ صوڭنده بره‌م بره‌م همه‌سینی عیبله‌شوب چقدیلر. آخردن، بولدرا آلماولری اوچون، اوزلرینی اوزلری سوکدیلر. قزلر مسئله‌سی مناظره‌غه بارولرینی آزغنه اونوتدرمادی. آنلر یارتی یوللغی بر آولغه کیلوب یتکانچه مدرسه حقنده بر سوزده سویله‌مه‌دیلر.

قاش‌غنه بیرگه صوزلوب صالنغان آول، آولنڭ ایڭ بییک بیرنده صالنغان زور زه‌ڭگه‌ر مسجد، نماز اوقوچیلرنڭ دعالرینی تیز ره‌ك کوکگه ایرشدرور اوچون اوزایتلغان کبی طورا طورغان اوزون مناره، شاکردلرنی اویاتدی. آنلر بردن سیسکه‌نوب کیتدیلر. مدرسه‌نڭ یاقنلغی آنلرنڭ سڭگرلرینه تأثیر ایتدی. آنلرنڭ یوره‌کلری جیش جیش تیبه، قانلری قزووراق قاینی باشلادی. آلتی کوز بر یولی، مسجد تیره‌سنده زور اوزون ایتدروب صالنغان مدرسه بنالرینی ازله‌رگه طوتوندی. صالام

توبەلی اویلر آراسندە مدرسەگە یارارلق بنأ کورامەوی، فکرلری خطأ ایکانینه، بونڭ ئلی یارتی یولىغی آولغنه ایکانلکینه اشاندردی. لکن مدرسه همان کوز آلدندن کیتمەدی.

آولچغلدی. اور منلدی، اور توشولدی. شاکردلر آغوم صو بویندە توشوب یوونوب اویلە نمازینی اوقوب، اوستلرینی باشلرینیدە توزەتدیلر. یراقدەغنه زورغنه آولنڭ ئلله نرسەلری کورنه باشلادی. بر یاقدە بر تکرمەننڭ قاناتی، بر بیردە بر قویینڭ سیرتمەسی، بر بیردە قویاشقه قارشی یالتراب طورا طورغان منارەنڭ گومبەزی، آولنڭ یاقینلغینی بلگرتدی. شاکردلر تیز تیز آطنی قوالی باشلادیلر. مونه بتون آول کورندی. مسجد یانندەغی اوزون اویلرنی، شاکردلر آب آچق کوردیلر. آولغه تابا آط قزووراق چابا باشلادی.

فر قابقاسی آچلدی. اوزاق اوتمەدی، مدرسه قابقاسی توبینه مناظرەچیلر کیلوب طوقتادی. قویما بویندە قویاشدە یلنوب طورا طورغان بر چولاق شاکرد بونلرنی صوراشوب بیك تیز کروب کیتدی. مدرسەدە ایشکلر آچلدی، یابلدی. مدرسه یورتندە شاکردلر یوکروشه باشلادی. ئلله نیندی طاووشلر بلەن مدرسه گورلەرگە طوتوندی. اولدە بولمادی، ایکی شاکرد اوستلرینه کازاکیلر کیه کیه بونلرغه قارشی چغوب کورشدیلر، سویلەشدیلر. طاغی بر سی، طاغی بر سی چقدی. کچکنەگنه کیگاش مجلسی قورلدی. شاکردلر آطنی، چەوکە ولی بابایغه ایلتونی مصلحت کوردیلر. همدە بر شاکرد اوطروب، ایلتورگەدە کیتدی.

واق واق ایتدروب صالنغان ئللەنیچە آغاچ اویلر، مناظرەچیلرنی یوتارغه حاضرلەنگان کبی ایشکلرینی آچدیلر. یورتقه ئللەنی

قدر شاکرد چقدی. کوبسی اویده صوقغان کولمه‌ك اشطاندن، یالان آیاقغه آغاچ باشماق‌غنه کیگان بولغانغه، بزنك شهر شاکردلری کیملری نیلری بله‌ن همه‌سندن اوستونلکلرینی حس ایتدیلر.

مونه قارانغی‌غنه اویگه بونلرنی آلوب کردیلر. بیك دوستچه قیلنشوب قومغانلر، سولکیلر طوتوب یووندرغاننك صوڭنده چای حاضرله‌دیلر. شاقتی زور، بیش آلتی شاکرد، اسملرینی صوراب آلوب، ئلله قایچان طانش کبی معامله ایتدیلر. چای یانده هیچ بر سوز صورالمادی. حتی بزنك مناظره‌چیلر، «بونلر صورامی آغری!» دیب قورقاده باشلادیلر. لکن چای بتو بله‌ن طاغی بر نیچه شاکرد کروب اوطوردی. طاغی ایسکی دنیا سوزی مدرسه حاللری، خلفه‌لر صوراشلا، سویله‌شله باشلادی. شول سوز آراسنده‌غنه بر شاکرد، عادی بر اش کبی‌گنه ایتدروب، نحودن بر سوز صوراب قویدی. بزنك شاکردلر بیك یاخشی جواب بیرسه‌لرده، تگیلر طاغی بره‌ر اعتراض قیلسه‌لرده، سوز اوزایمادی. آنك آرتندن صورالغان طاغی بر نحو مسئله‌سی اوّلگیسندن‌ده تیز بتدی. اوچنچی ایتدروب صورالغان فقه مسئله‌سی، بزنك شاکردلرنك آچووینی‌ده کیتردی. علیم:—بز «فقه خوان» توگل، مونه بو «فلان خوان»، بو «فلان خوان» — دیب، شاکردلرنك درجه‌سینی سویله‌ب بترگاننك صوڭنده: «منطق‌دن صوراساڭز بیك شاد بولور ایدك» دیگاننی آڭلاتدی. شاکردلر برده کیفلری کیتمه‌ینچه‌گنه: «یاری، یاری!» دیب برسینه برسی قاراشوب:

— بار عبدالله بله‌ن نجیب‌نی آلوب چق!— دیب، برسینی باشقه اویگه یبه‌ردیلر. تگیلر کرگاچ بونلر آلدندوق:

— مونه قوناقلر منطقدن صوراغه قوشالر! — دیب، نی

صورارغه‌لغی حقنده کیڭاشلر ایتدیلر. اوّلی منطقنڭ کوب سوزگه کیتلمی طورغان: «موجهٔ کلیه‌نڭ عکسی نیندی بولا؟ عکسی قضیه لازم قضیه‌می، توگلمی؟» کبی سوزلر صورالدی. بونلردەده مناظره کیته آلمادی. آندن برسی «عقائد»دن عذاب قبر حقنده صورادی. آنده یوزه‌رگه ممکن بولسه‌ده، تگیلر بونلرنڭ دلیللری بلەن راضی بولوب:

— شولای شول، بیك درست! ـ دیب قویدیلر. بزنڭ مناظره‌چیلرنڭ راضی بولماغانینی کورگاچ، آنلر:

— بزده بیت عادت شول، اول قشقارلر کبی سفسطه‌غه اویره‌نمه‌گان، بز آداب مناظره‌چه قیلشامز! ـ دیدیلر. لکن اول سوزده بزنڭ مناظره‌چیلرنی قناعتلەندرمه‌گاچ:

— آلای بولسه سز اوزگز صوراگز! ـ دیدیلر. بونلر بونده منطقدن اشنڭ صایاغینی کوروب «اثبات واجب»نی‌غنه صورادیلر. تگیلرنڭ اثباتینه قارشی بونلر اعتراض ایتکاچ، بر سوز ئه‌یته آلماینچه:

— طوقتا ئلی، خلفه‌دن صوریق! ـ دیب، چغوب کیتدیلر. بونلرنڭ بختلرینه قارشی خلفه اوزی چغوب بر آز سویلەشدی. لکن خلفه برگنه کشی بولغانغه، بونلرنڭ برسی سویلەگانده ایکیسی تیك طورورغه کیره‌ك بولدی. شولای‌ده شاقتی وقت اوتدی. بزنڭ شاکردلر، نی قدر راضی بولماسه‌لرده، تگیلر بونلردن بیك راضی بولدیلر. خلفه:

— بیك یاخشی سویلەشدگز، رحمت، سفسطه سویلەمیسز! ـ دیب، بونلرنی کوتەروب‌ده قویدی.

ایکندیگه طهارت آلوب نماز اوقوب بترو ایله بونلرنی ایکنچی اویگه‌چاقردیلر. بونلر «مونه‌طاغی‌سوز صوریلر!»دیب‌طورسه‌لرده،

آنده‌بونلرنی پلاو، صالما کوتـکاننی کوروب بر آز کیفسزله‌ندیلرده.

چای یانده بر شاکرد بر کتاب کوته‌روب:

— مونه بو عباره‌نی نیچك مطالعه قیلاسز؟ — دیدی. صفانك مطالعه‌سینه قارشی: «درست، شولای شول!» دیب قویدی. علیم، بونلرنك همه نرسه‌گه راضی بولولرینه آچووی کیلوب، صفاغه اعتراض قیلوب، تـگیلرنی الـکدروب کیتمه‌کچی بولدی. تـگیلر، ایکی ایده‌شنك مناظره قیلشووینی بیك اخلاص بله‌ن قاراب طورسه‌لرده، برسی‌ده سوزگه قاتشمادی.

چایدن صوك شاکردلر قوناقلرنی یوروگه آلوب چقدیلر. آولنك تورلی اورامری قاراالوب بتکاننك صوکنده، قزلر صوغه بارا طورغان چیشمه‌نی‌ده کورسه‌تدیلر. آنده چیشمه یانینه اوطروب، آول قزلری حقنده حکایه‌لر، کولـکیلرده سویله‌دیلر. بونلر قایتوغه اوچنچی اویگه چایگه آلوب کردیلر. چای آراسنده ایکی شاکرد جرلارغه‌طوتوندیلر. شاقتی جرلاغاننك صوکنده، بونلردن‌ده اوتندیلر. حلیم بله‌ن صفا شهرده‌گی یاکا کوینی جرلادیلر. شاکردلر بیك یاراتوب یاکا کوینك جرلرینه قدر یازوب آلدیلر.

ایرته نمازده بزنك شاکردلر مدرسه‌نك مدرسی، آولنك ملاسی حضرت بله‌ن‌ده کورشدیلر. حضرت بونلرنك مدرسه‌لرینی، حضرتلرینی شاقتی اوزاق صوراشدی. چایدن‌صوك اوزاق اوتمه‌دی درس‌گه کردی. بونلرده درس‌گه اوطروب، «شمسیه» درسی بولغانغه، حضرتنك هر بر سوزینه قرق تورلی اعتراضلر کیتروب درسنی شاولاتدیلر. لکن بونده‌ده بونلرنك بتون اعتراضلری شاکردلرنك تیك طورولرینه باروب به‌رلوب واتلدی. بتون درس بویی‌حضرت، بر خلفه بله‌ن سویله‌شوب اوتـکه‌ردیلر. آلای‌ده

درس‌ده بتمه‌گان توکه‌نمه‌گان اعتراضلرینی کیتروب، حضرتنڭ باشینی ئه‌یله‌ندرولرینه وبتون شاکردلرنی حیران قالدرولرینه کیفلری کیلدی. درسدن صوڭ حضرت، طاغی بونلرغه زور التفات یاصاب، اسملرینی، آتالرینی، فلانلرینی‌ده صورادی.

اویله‌دن چغوغه کیته‌ر اوچون، چه‌وکه‌ولی بابایغه آطنی آلورغه یبه‌رسه‌لرده، نمازدن صوڭ حضرت، آنلرنی کوچله‌ب آلوب بارغان کبی آشقه آلوب کیتدی.

آشده حضرت، مدرسه‌ده منطق‌نڭ اول قدر اوقولماووی حقنده فکرینی سویله‌دی:

— مین، بزنڭ علمامز اوچون نحو، فقه، اصول فقه یتو طرفنده. شونڭ اوچون منطقنی سویوب اوقوتمیم — دیدی.

شاکردلرنڭ کیکاشی بله‌ن بزنڭ مناظره‌چیلر مدرسه‌دن اون سیکز چاقرملی آولده فخری بابایغه کرورگه بولوب یولغه چقدیلر.

XXIII

فخری بابای قوناقلرنی بیك آچق قارشی آلدی. اول بونلر بله‌ن کورشکاچ اوك:

— ئلانلر! [اوغلانلر] آطنی آلڭز! کیلنلر صاماۋار قایناتڭز، آش حاضرله‌ڭز! اوغلم، بار، مخدوم بله‌ن حضرتنی‌چاقر! خوشڭز قوناقلر! بزنڭ حضرت: «شاکردلر - دنیا فرشته‌لری» دیه ایدی. ئه‌یده‌ڭز، خوشڭز! اوغلم، آطقه صولی صال، هب زمان، تیز زمان! - دیدی. شاکردلر بوڭا قدر آطنی آشاتو حقنده اویلاغانلری بولماسه‌ده، «صولی صال!» دیگان سوزگه کیفلری کیلوب کیتدی. بیك زورطوبال بله‌ن اوغلی صولی کوته‌روب کیتدی.

مونه صاماۋار کردی. زور صاووتده بال، آندن‌ده زور صاووتده قورتلی مای‌قویلدی، ئلل‌نی قدر بغدای ایکمه‌گی کیسلدی. چایگه اوطوروزغه اولگورمه‌دیلر، حضرت بله‌ن مخدوم کردی. فخری بابای‌نینگ، بتمه‌گان توکه‌نمه‌گان تیره‌یاق ملالرینک، شاکردلرینک حکایه‌لرینی، واقعه‌لرینی سویله‌وی بله‌ن چای اچلگانی سیزلمی‌ده قالدی. چای بته‌ر بتمه‌س، فخری آبزی یازمه بر کتاب آلوب کیلوب:

— یه‌گز ئلی، شاکردلر، اوقوب‌یبه‌رگز ئلی!- دیب، شاکردلرگه بیردی. مناظره‌چیلر «محمدیه» ایکانینی کوروب بابای‌نی کیفله‌ندرور اوچون معراجنی اوقورغه طوتوندیلر. بابای باشینی ایبوب طگلارغه طوتوندی. هر سوز، هر طاووش آننک طامرلرندن یورگان کبی اول اریدی، ایزلدی. اوقوغان صابون صغلا صغلا باشی آزغنه بیرگه تیمه‌دی. شاکردلر طوقتاووی بله‌ن فخری بابای، شاکردلرگه بیک زور بوله‌ک یاصاغان کبی:

— ئلانلر، قوناق آلطینه صولی صالگز! هب زمان! - دیدی. شاکردلر بونی، «بایاغی امرننک تکراری» دیب‌گنه قاراسه‌لرده، مخدوم کولوب یبه‌ردی. شاکردلر طاغی اوقورغه طوتوندیلر.

آش کیلدی. آش آلدندن زور که‌ندیلرده اچملک چغارلدی. حضرت، «هیبت ایکان» دیب اچکاچ، شاکردلرده اچدی. لکن علیم، قابوبله‌ن ئه‌چیگان بال ایکانینی بلوب، خاطرینه «وکل مسکر حرام!» دیگان سوز کیلوب توشوب، کیری قویدی. صفا بله‌ن حلیم توبینه قدر چومردیلر. طاغی بره‌ر که‌ندی‌چقدی، طاغی بتدی. آش باشلاندی. آش‌دن صونک طاغی بره‌ر که‌ندی‌اچلدی. بیتلر قزاردی، ته‌ن‌یگل‌یگان کبی بوالدی. «محمدیه» طاغی یگلچه اوقولا باشلادی. فخری بابای‌نینک کیفینک کیلووینک ایگی چیگی بولمادی.

مجلس تماملاندی. حضرت اویگه قایتوب کیتدی. شاکردلر بلەن، مخدوم، آول اوستینه یاتوب طورا طورغان اورمانغه تابا کیتدیلر. مخدوم:

-- ئەیدەگز، بوکون طاغان آستی بیت، بارامسز؟-- دیب آلوب کیتدی. بزنكٔ شاکردلر «طاغان آستی» نرسه ایکانینی بلـگاچ، «یه حضرت بلور فلان» دیب بر آز طارتنسەلرده، مخدومنكٔ کوچلەوینه قارشی طورا آلمادیلر. شونسی قزق، بال اچکانده «کل مسکر حرام!»دیگان سوز علیمنی طوقتاتوب قالدرسەده، بو حقدەغی بر عبارەده آنی قزلر بلەن اویناودن طیا آلمادی.

ئلله نی قدر جییلغان قز، ئلله نی قدر یکت بونلر نی قارشی آلدی. یکتلر همەسی بونلر بلەن کورشدیلر. بونلر: «بز اوینی بلمیمز!» دیسەلرده، «بلورسز!» دیب، اویوننكٔ اورطەسینه آلندیلر. مونه برسی آرتلی برسی تورلی اویونلر کیتدی. قوشا، یغلوشا، طوتوشا طورغان اویونلرغه، البته، آرتغراق حق بیرلدی. شاکردلر، اوینی اوینی قزغوب کیتوب، تگی یکتلردن اوزوبده کیتکالەدیلر: یاکٔلش یوکٔلشراق یغلغالاشدیلر، بیك اوك تییش بولماغان بیرلردنده یاکٔلشراق طوتوشقالادیلر. قزلرده، یکتلرده شاکردلرده بیك راضی بولوب کورشوب آیرلشدیلر.

مخدوم چایگه آلوب کرورگه تلەسەده شاکردلر:

— آطنی قارارغه کیرەك، بو قارتده ئلله نیندی حکمت بار! - دیب کیتەرگه تلەدیلر. مخدوم:

— یوق، قاریسی یوق. آطـگز حاضر صولی آشاب یـاتـا، اوزی ئەیتدی ــ دیدی همده بابانكٔ هر وقت قونافنی قارشی آلغانده شولای قیلنووینی، قوناغینه کوره، «ئلانلر، صولی صالـگز،

هب زمان، تیز زمان!» دیب امر بیروویني، قای وقت «هب زمان!»غنه دیب قالدروویني، اۆلگی امرده‌گی «هب زمان!» دیگان سوز، حاضروك صولی صالگز، دیگان اورننده استعمال قیلنوب، «تیز زمان!»دیگان سوز - «تیززماندوق، آط آشاماس بوروڭ شول صولینی صوصوب آلگز!» معنی‌سنده ایکانینی آڭلاتدی. آخردن:

— سزنڭ آطقه «هب زمان!» امری‌گنه بیرلدی، حاضر آطگز صولی آشی - سوزی بلن اوزارینه بوردی.

یورتقه کرو بلن طاووق، کورکه‌نڭ کوبلگی شاکردلرنڭ ایسینی کیته‌ردی. حضرت قارشی چغوب، شونی آڭلاتور اوچون کبی:

— مین قوش - قورت یاراتام. اوغلم ئلی قوناقلرغه آطلرنی کورسه‌تدڭمی؟ - دیدی. اوغلندن جواب کوتمه‌ینچه، «ئه‌یده‌گز ئلی!» دیب آرتقه آلوب کیتوب، به‌یله‌ب قویغان زور بر قارا آیغرنی باروب سویدی. آنڭ یاللرینی طوتوب:

— کیلگز، کیلگز، قورقماگز، اول یواش! - دیب، آطنڭ طای وقتده قایدن آلنغانلغینی، حاضر نیچه‌ده‌لگینی، فلان باینڭ نی قدر بها بیروويني - همه‌سینی‌سویله‌ب بترگاننڭ صوڭنده، هر شاکردگه یال توبینی طوتدروب قاراغاننڭ صوڭنده، «مونه بونده قوللمز!» دیب، بر هیبت قرقمش طاینی آلوب چقدی. آنڭ آناسی قایده‌لغی حقنده، آناسینی اورلاغان قاراقنی، حضرتنڭ کورشی بازارده کورووی حقنده، طاینڭ ئلیگی آیغردن‌ده شه‌ب بولووی حقنده ئلله نی قدر سوز سویله‌دی. شاکردلر «بتدی ایندی» دیب طورغانده، اول، طاغی بر بولمه‌گه کروب:

— مونه بونسی - سیکز یاشارلك ببیه. بونده بر تیلی بایار بار، شوندن آلشوب آلدم. بیك شەب قاشقه آط بار ایدی، لکن یولنی یازا ایدی. مونه بر وقت بازاردن قایتوب کیلەم، جیل بار. آزراق قالغوب کیتکانمن. مونه آط طوقتادی. قاراسام، بر تکرمەن یاننده طورام. مینم آطم، بوروالشده بورولمایئچه، کورشی آولغه ایلتوب قویغان. مونه بو - حاضر بواز؛ اوز آیغرم بلەن چابدرمادم؛ بوندن اون طوقز چاقرمده شمس‌الدین ابزیده آلما چوار آیغر بار، شونك بلەن چابدردم. بو، مارت باشنده قولنلی - دیدی. حضرت طاغی ئلله قایا کروب، طاغی آطلر آلوب چغارغه اویلاغانده اویدن تەرەزه قاغو طاووشی ایشتلدی. حضرت، اورلاغان ییرنده طوتولغان قاراق کبی:

— استاذ بیکه قاغا. ئەیدەکز، ئەیدەکز صاماۋار سونمەسون!

— دیب، آشغا کیتدی. یول بویندە:

— مینم استاذ بیکه بیك غیرتلی. مین اوزمده خاتوننك غیرتلیسنی یاراتام! — دیدی.

اویگه کردی. حضرت، سوزنده دوام ایتوب:

— مونه ایرتەگه مین سزنی آیغرده یوروتوب قاریم ئلی!- دیب، سوزنی اوزایتماقچی بولغاندەغنه طاغی ایشك قاغلدی. حضرت، قورقا قورقاغنه ایشکگه باردی. آبصطاینك سوزی آڭلاشلماسەده، حضرتنی بیك پشورگانلکی حضرتنك توسندن طویلدی. شاکردلر حضرتنك اوینی قارارغه طوتوندیلر. اوی بیك هیبت جیشنرلغان بولسەده، شورلکده بر کتابده کورنمەدی. آثار عجبکه قالولری بتمەگان ایدی، کوزلری تور باشینه ئلنوب قویلغان هیبت‌یوگەن، اشلەیەگه، اشکاف یانینه سویەلوب قویلغان اوچ دورت دوغا،

ایشك توبینه چویکه النگان طاسما دیلبوگه گه توشدی. شاکردلرنك طاغی ایسلری کیتدی. مونه حضرت کیلوب اوطوردی. آبصطاینك سوزلری باباغی باشلاغان سوزلرینی اونوتدرسه‌ده، طاغی آط مسئله‌سینه کروب کیتوب، شول تیره‌ده‌گی ملالر، بایلرنك آطلرینك ترجمهٔ حاللرینی، آنلر بله‌ن بولغان واقعه‌لرنی - همه‌سینی سویله‌ب چقدی. حلیم سوزنی آزراق علم اشلرینه بورماقچی بولدی. حضرت آب آچق ایتدروب:

— مین ایندی آنلر بله‌ن مشغول توگل. بزنك موژیکگه جمعه نمازینی اوقوب بیرسه‌کئ یته. الحمد لله، محله‌مز بزدن راضی‌ا- دیدی. «مدرسه‌گز بارمی، حضرت؟» دیگان سوزگه: «یوق، صالماقچی بولغان ایدك، فلان» دیب سویله‌ب کیتدی‌ده، آخردن:

— موژیکگه، شاکردلر، کیره‌گی‌ده یوق. اول، شول، ملا ئه‌یتکاندن چقماسون ده‌عشر بیرسون. الحمدلله، عشر بیره‌لر!- دیدی‌ده، طاغی آط مسئله‌سینه کروب کیتدی.

شاکردلر، اچوب‌ده، آط حکایه‌لرینی ایشتوب‌ده طویغاچ، فخری بابایغه قایتوب کیتدیلر. شول وقتلرده ایکندی، آخشام وقتلری اوتوب کیتسه‌ده، مناره‌غه منوب اذان ئه‌یتوچی، مسجدگه کروب نماز اوقوچی بولمادی. شاکردلر یستو اوقوب، فخری بابایدن حضرت حقنده صوراشورغه طوتوندیلر. فخری بابای، حضرتدن بیك راضی‌لغینی، محله‌نك حضرتنی بیك یاراتووینی سویله‌گاننك صوڭنده، بیك آور صولاب‌غنه، حضرتنك بیك زور کیمچیلگی ایتدروب، «محمدیه» اوقی آلماوینی آڭلاتدی.

ایرته بله‌ن چن‌ده، حضرت، آطنی جیگوب کیلدی. شاکردلرده، فخری بابانك «هب زمان، تیز زمان!» صولیسینی آشاتقان آطینه

اوطروب، حضرت آرتندن کیتدیلر. حضرت، آطینه شاکردلرنك
ئلی برسینی ئلی برسینی آلوب، اوزینك اوستالقلرینی کورسەتدی،
شاقتی اوزاق اوزاتقاننك صوڭنده بولنی کورسەتوب، «فلان آولده
قونارسز، فلان حضرتده یوقلارسز» دیب، «نا!» دیب آطینی قووب،
کوزدن یوغالدی.

XXIV

ایشك آلدینك اورطەسینه زورغنه ایتدروب صالنغان اوینی
ناچارغنه قیمالر بلەن ئەیلەندرگان، ستار حضرتنك قابقاسی توبینه
مناظرەچیلر کیلوب طوقتادی. قیمالرنك تورلی طرفقه تاباركوعگه
بارورغەتلەب طورولری، باشقه بنالر بولماغانغه اوینك کوڭلسزلەنگان
کبی یالغز یورت اورطەسنده موڭایوب طورروی، ایشك آلدنده
آرتنده، آرتدەغی کورشینك لاپاسلرینه قدر کوز قونارلق بر
بنانكده بولماوی، حضرتنك طورمشینك بیك شەب توگللکینه
شاکردلرنی اشاندردی. ایسکی چاپان، جیبرلغان بالطرلی چیتك
کییوب، «خوشگز، قوناقلر، خوشگز!» دیب، قارشی چقغان حضرت،
شول اوینك درستلکینی تمام بر کتدی. قابقانی آچوب کرگاچ‌دە،
یونلری یولقنوب بتکان بر ایسکی طاووق بلەن قویروقلری قییولوب
بتسەدە، بولگان آلپاوت کبی سرصناتمی طورغان ئەتەچ کورندی.
آتلر، آطنك کرووینه سویدگان کبی، آطنك اولاغی یاننده
اوزلرینه بەیرەم کونلر بولغاننی خاطرلەگان کبی قر-قر قرولدارغه
طوتوندیلر.

آط طوارلوب، آرباغه بەیلەب قویلدی؛ بیتلر یوولوب،
اویگەچایگەدە کرلدی. زورغنه اوینك اچنده بر نیچه صاندق،

جیلوب قویلغان توشه‌ك، له‌گان، قمغان، زور بر شورلك کتابقه باشقه نرسه کورلمه‌دی. ته‌ره‌زه‌لرنی بیزه‌کاه‌ر اوچون قویلغان گللرنڭ بولماووی، اویوم تزلگان منده‌رلرنڭ ماتورلاب طورماووی، ایده‌نلرنڭ یاب یالانغاچلغی، اویگه ئاله نیندی سرای، آمبار صفتینی بیروب، بو اویگه کیچه گنه طورورغه کوگانلر، تیزدن چغوب کیته‌لر کبی طویلدی. قایناب طورا طورغان صاماۋار یانینه، زور پادنوسقه تزلوب قویلغان چینایاقلرنڭ صوغشدن چقغان کبی، قایسی سینڭ صابی یوقلغی، قایسی سینڭ آستی کیتکلگی قایسی سینڭ یه‌مسز، قالن ایتدروب یابشدرلوب قویغان زاماسقاسی، اویده شافتی‌غنه کوب مخدوم، مخدومه‌لرنڭ بارلغینی بلگرتدی. مونه حضرت، قوناقلرنی اوطورتوب، بیك گنه بیردن چای صاووتی آلوب، بورنی کیتك چاینیکگه چای صالدی؛ آبصطاینڭ بولمه یاقدن بیرگان شاقاوی بوینچه باروب، بغدای کومه‌چی بلن قایماق آلوب کیلدی. اوزی شول طوزغان اویگه، شول واتلغان چای جهازلرینه اویالغان کبی:

— برده، بالاچاغا بیك کوب، بتون اوینی طوزدروب بتره‌لر، بتون جهازلرنی واتوب بتره‌لر، آلوب ده توتگه‌رورلك توگل! - دیدی.

حضر تنڭ سوزینڭ درستلگینی اثبات ایته‌ر اوچون کبی، آلدی آرتلی ایکی مخدوم، مخدومه بولمه ایشکندن چغوب باصدی. اشطانسز مخدوملرنڭ قاتقان کولمه‌کلری، قاتوب یارلوب بتکان آیاق قوللری، مخدومه‌نڭ یرتلوب بتکان کولمه‌گی په‌ری پومالاسی کبی طوزغان باشی، شول یه‌مسز اوینی طاغی یه‌مسزله‌تدی. بالالر، آچ بوریلر کبی، قوناقلرغه، قوناقلردن بیته‌ر اویلوب قویلغان کومه‌چلرگه کوزلرینی تکدیلر. آنلر، اوزلرینڭ بارلغندن ئه‌تیلرینه

خبر بیرور اوچون کبی، بورونلری بلەن مشنی باشلادیلر. آتالری آنلرنی کورسەدە، طاووشلرینی ایشتسەدە، کورمەمش‌گە صالندی. مخدوملرنك برسی ایدەنگە اوطروب، آقرتن‌غنە شووب، صاماۋار یانینە کیلە باشلادی؛ برسی آیاغینك اوچی بلەن‌گنە باصوب کیلوب، حضرت بلەن صفا آراسندەغی بوشلقدن کومەچ تاریلکەسینە هجوم قیلورغە حاضرلەنە باشلادی. مخدومە قزلغینی ایتدی، اول طوغریدن ئەتیسی یانینە کیلوب اوطروب:

ئەتی کومەچ بیر!»—دیدی. حضرت قزاروب کیتوب:

— آناك بیرور، قزم! بار، قزلرغە اویات بولا!- دیسەدە، قز:

— ئەتی، کومەچ بیر!- دیب، قولینی صوزا باشلادی. صفا، حضرتنی شول ناچارحالدن قوتقارور اوچون کچکنەگنە کیسەك کومەچنی بیروب، مسئلەنی بالالردن بورماقچی بولدی. مخدومە کومەچنی قابارغە اولگورمەدی، آرتدەغی مخدوم، چبش‌گەطاشلانا طورغان قاغاو کبی بردن طاشلانوب، مخدومەنك قولندن کومەچنی طارتوب آلدیدە، قاپل قوپل آشارغە طوتوندی. مخدومە الگەری آرتینە بورولوب قارادی. آندە کومەچینك آشالوب بتوب بارغانینی کورگاچ، آوزینی بوروشدروب جلارغەطوتوندی. حضرت مسکین طاغی:

— آی قزم، آلای یارامی؛ اویات بولا!- دیسەدە، حلیم زوربر کیسەك کومەچ طوتدرغانچە مخدومە جلاوندن طوقتامادی.

حضرت، بیك تیز مناظرەچیلر بلەن دوستلاشوب آلوب، علم مسئلەسینە کروب کیتدی. اول ئلله نیندی مسئلەلر صوراب، نحودن، فقەدن کوب سوزلر آچوبغنە قالمادی، منطقغە کردی، چای یاصاونیدە اونوتوب مناظرەغە کروب کیتدی. اول شول مناظرەدە جایلوب، ایرکنلەب کیتکان‌کبی کورندی. آنك‌یوزندە الگەریگی

موکلق. بیوقلق بتدی. آنك کوزلری قزاردی، بیتینه جان اثری چقدی. حضرت اوزینی اوز دنیاسنده‌ هس ایتدی. مناظره‌ده «لانسلم، فلانلر» کوب ئه‌یتلگاننك صوکنده، ئالله نی قدر دلیللر، اعتراضلر کیتورگاننك صوکنده، بر مسئله‌نی قارار اوچون حضرت:

— سلمده شولای ئه‌یتکان! - دیب، شونی اثبات ایته‌ر اوچون طوروب، شورلکگه تابا کیتدی. چبش قاراوللاغان قارغا کبی طورا طورغان مخدوملر، حضرت طوروبله‌ن کومه‌چ تاریلکه‌سینه ارغتلدیلر. آنلرنك زور زور کیسه‌ك کومه‌چلر آلووینی کورگاچ، مخدومه‌ده صوزلدی. کوز آچوب کوز یومغانچه تاریلکه‌ده بر قا بارلق کومه‌چ قالمادی. حضرت کتابنی آلورغه اولگوره آلمادی، بالالر برسی آرتلی برسی چابشا چابشا تور ایشکدن چغوب کیتدیلر. بو بالالرنك بو شوقلغی حضرتنی اویالتدی. آنك یوزینه طاغی بیوقلق توسی چغاردی. اول آلوب کیلگان «سلم قاضی»ندن نگی اوزینك دعواسینی اثبات ایته طورغان بیرنی ازله‌ونی خاطرندن چغاروب، اور صولاب قویدی. شاکردلر حضرتنك نی حقنده اویلاوینی آکلاغانغه، بر سوزده دشمه‌ینچه، اچلرندن: «شوندی طورمشقه اوچراتماسون» دیب، اللهغه صغنا باشلادیلر. حضرت بر آز تیك طورغاننك صوکنده:

— الحمدلله، علمه‌زده یوق توگل ایدی. یدی یل داملاده شاکرد اوقوتوب طورغان ایدك. کتابمز اوزمزگه یته‌رلك ایدی. بز دیگانچه توگل شول. مدرسه آچوب درس بله‌ن شغلله‌نورگه فرض ایتکان ایدك، ناچار آولغه طوغری کیلدك. بالا چاغا کوبه‌یدی! - دیدی. شول سوزنی ئه‌یتکانده اللهنك حکمینه راضی بولماو سیزلمه‌سون اوچون کبی:

— ایبو، اللهنك حکمینه راضی ایندی! - دیدی‌ده، باشینی بوکدی. شاکردلرگه حضرتنك شول سوزلری بیك قاتی تأثیر ایتدی.

TARİH KURUMU KÜTÜPHANESİ